

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra sociální a kulturní ekologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

CESTA ZA HODNOTAMI

ANEB OCHRANA PŘÍRODY VÍC NEŽ V POPISU PRÁCE

2009

Bc. Barbora Lochmanová

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Katedra sociální a kulturní ekologie

Magisterská diplomová práce

CESTA ZA HODNOTAMI

ANEB OCHRANA PŘÍRODY VÍC NEŽ V POPISU PRÁCE

Autor: Bc. Barbora Lochmanová

Vedoucí práce: PhDr. Ivan Rynda

Praha, květen 2009

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze literární zdroje uvedené v seznamu literatury.

V Praze, 20. května 2009

Bc. Barbora Lochmanová

Poděkování

Upřímně děkuji vedoucímu své práce, panu PhDr. Ivanu Ryndovi za trpělivou a obětavou pomoc při psaní této práce a také za lidský zájem, který má pro každého studenta na své katedře po celou dobu jeho studia. Velký dík patří také Mgr. Arnoštu Novákovi za pomoc při vyhledávání odborných literárních i elektronických zdrojů. Jeho působení na katedře je tiché a nepostradatelné.

Anotace

Diplomová práce Cesta za hodnotami aneb ochrana přírody víc než v popisu práce se zabývá kvalitativním výzkumem motivace zaměstnanců správ chráněných krajinných oblastí věnovat se ochraně přírody ještě mimo rámec svého zaměstnání, a to prací v nevládních neziskových organizacích.

Klíčová slova:

příroda, kvalitativní výzkum, biografická metoda, zakotvená teorie (grounded theory), ochránci přírody, motivace, hodnota přírody, vztah člověka a přírody

Abstrakt

Diplomová práce s názvem *Cesta za hodnotami aneb ochrana přírody víc než v popisu práce* se věnuje kvalitativnímu výzkumu vybraných ochránců přírody, kteří se mimo své zaměstnání na správě chráněné krajinné oblasti (CHKO) věnují ochraně přírody ještě prací v nevládních neziskových organizacích. Cílem práce je zjistit, co je motivem této „dvojí“ ochrany přírody a čím se ochrana přírody odlišuje od jiných povolání.

Ve výzkumu uplatňuji metodu biografického výzkumu formou osobních rozhovorů. Získaná data analyzuji pomocí metody zakotvené teorie. Pro sběr dat používám metodu triangulace, kde kombinuji náhodný výběr s metodou sněhové koule.

Motivace ochránců přírody k „dvojí“ ochraně přírody vychází především z jejich celoživotního osobního kontaktu s přírodou a z jejich zájmu o ni. Ochrana přírody je jejich povoláním a zároveň koníčkem. Dalším důvodem, proč pracují pro přírodu také v neziskových organizacích, je postupné navyšování administrativních činností na správách CHKO, které snižuje počet hodin, jež mohou strávit v terénu. Od toho se odvíjí také charakter práce, kterou vykonávají v neziskových organizacích. Většinou se jedná o manuální práci v terénu. Povolání ochrany přírody se pak vyznačuje přítomností osobního nasazení, menším zájmem o výši finančního příjmu a dále je spoluurčováno povahou a předmětem ochrany – přírodou. Příroda jako „pracovní partner“ nic neočekává, člověk při kontaktu s ní ztrácí svou sociální roli a může se chovat přirozeně. Roli také hrají hodnoty, jejichž zdroj ochránci v přírodě nalézají. Jde především o estetiku krajiny, uklidnění, inspiraci a fascinaci.

Abstract

Diploma thesis on the *Journey for values or the protection of nature beyond the frame of work* deals with qualitative research made on small group of conservationists, who beside their regular employment in Administrations of Protected Landscape Areas (PLA), protect nature also in the frame of non-governmental organisation. The aim of the thesis is to uncover the motif of “doubled” protection of nature and to find out, how nature protection differs from other occupancies.

I apply the biographical method of research in the form of personal interview. Revealed data are analysed according to the grounded theory method. For data collection I use triangulation method. Concerning the sampling methods, I combine the random sampling and the snowball sampling technique.

Motivation of conservationists to perform this “doubled“ protection of nature arises mainly from the lifelong personal relationship, and contact with nature and also from their interest in it. The protection of nature is at the same time their hobby. Another reason for respondents’ work in non-governmental organisation lies in continuing increase in administrative type of agenda in the Administrations, which decreases the amount of possible time spent in the field. The nature of work executed in the non-governmental organisation is just in the field and is manual. The nature protection as an occupancy is characterised by personal assignment, lesser salary concern and more specifically the nature of nature. Nature as a partner in work does not expect anything, frees man from his social roles, so he can act naturally. Values of nature play significant role as well. The conservationists discover sources of values in nature. These include aesthetics of landscape, relaxation, inspiration and fascination.

Obsah

1. ÚVOD	10
2. VÝZKUMNÉ OTÁZKY	11
3. METODY	13
4. TEORETICKÁ ČÁST	21
4.1. Fysis et natura aneb co je to příroda	22
4.2. Esteticko-historický vývoj vztahu člověka k přírodě	25
4.3. Příroda a kultura v současnosti	30
4.4. Příroda jako cesta k sobě	33
4.5. Příroda a krajina	35
4.5.1. Krajina jako domov	37
4.5.2. Autenticita a genius loci	38
4.6. Hodnota přírody	39
4.6.1. Zelená teorie hodnoty	42
4.6.2. Příroda jako činitel harmonicky rozvinuté osobnosti	43
4.7. Hodnota přírody v její ochraně	45
4.8. Teoretické poznatky k pojmům hodnoty, vnímání, motivace a pracovní činnosti	48
4.9. Shrnutí teoretické části	53
5. EMPIRICKÁ ČÁST	55
5.1. Cesta za hodnotami	56
5.1.1. Stručná charakteristika míst výzkumu	56
5.1.2. Respondenti	57
5.1.3. Rozhovory	58
5.2. Koncepty a kategorie	59
5.2.1. Člověk a příroda	59
5.2.2. Hodnota přírody	61
5.2.3. Zkušenost přírody	67
5.3. Výsledky empirické části	78
6. ZÁVĚRY	79

7. ÚVAHA NAD ZÁVĚRY	81
8. PŘÍLOHA	82
9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	83

Seznam tabulek, grafů a obrázků

Tab. 1 Respondenti dle věkových skupin	19
Tab. 2 Kódování dat na základě dat získaných rozhovory s respondenty	59
Tab. 3 Vysokoškolské vzdělání respondentů	82
Tab. 4 Rodinný stav respondentů	82
Graf 1 Inkluze Příroda – Já	34
Graf 2 Inkluze – respondenti	71
Graf 3 Inkluze – respondent	72
Obr. 1 Cesta za hodnotami	56
Obr. 1 Kultura a příroda	60

1. ÚVOD

Když se řekne *příroda*, do zajista každý si okamžitě utvoří k tomuto slovu nějakou asociaci. Stromy, les, krajina, zvířata, rostliny... Slovo příroda je však jasné jen do té doby, než je začneme chtít blíže specifikovat. Názory na to, co příroda je, se liší napříč celými kulturami, ale různí se kupodivu i v rámci poměrně stejnorodé společnosti. Rozdílnost v pojetí přírody vychází z toho, že i náš vztah k přírodě je různorodý; „příroda“ není jen vně nás, koncept přírody si i vytváříme. Co příroda znamená a jaký vztah k ní mají ti, pro které se její ochrana stala přední činností jejich života?

Tato práce se snaží tuto otázku zodpovědět. Předmětem práce bude zjistit názory, přístupy a postoje zaměstnanců správ chráněných krajinných oblastí k přírodě jako celku i k přírodě v místě jejich působení, které jsou uchopitelné na poli kulturní a sociální ekologie. Pohled na přírodu se v tomto případě neuskutečňuje pouze očima přímého *uživatele* – např. rekreaanta (jak zkoumá např. environmentální ekonomie metodami netržního oceňování přírodních prostředí) nebo spotřebitele (jak zkoumají studie zaměřené na odhalení environmentálně šetrného spotřebitelského chování jedinců), ale především očima *odborníka*, který je s přírodou v každodenním kontaktu v rámci svého zaměstnání. Vzájemná proměnlivost a vícečetnost rolí se přitom v práci ochránce přírody nevylučuje.

Ochrana přírody se tak může prokázat jako velmi specifické povolání, což by bylo možné využít v dosavadních poznacích týkajících se hodnoty přírody pro člověka a dalších (nových) důvodech pro její ochranu.

2. VÝZKUMNÉ OTÁZKY

„Klíčem k výběru námětu pro kvalitativní výzkum je identifikace něčeho, co může vzbuzovat nadčasový zájem.“ (Morse in Majerová, 1999)

Zaměstnanci správ zvláště chráněných území (dále jen Správ) se věnují své pracovní činnosti, tj. ochraně přírody, ještě mimo rámec svého zaměstnání, a sice prací v neziskových organizacích založených často při těchto správách.

Výzkumná otázka zní, **co je motivem jejich konání, proč se věnují ochraně přírody ještě mimo svou regulérní pracovní dobu?**

V souvislosti s motivací může ve výzkumu hrát roli předpoklad, že ochránci přírody zastávají ve vztahu k přírodě dvě role současně. První vychází z toho, že příroda a její ochrana je povoláním ochránců a druhá tkví v tom, že při práci v terénu mají samozřejmě také příležitost být „rekreanty“ nebo lépe uživateli, pro které může být cesta do určité lokality kvůli pracovnímu úkonu také procházkou či výletem. Tím by z výzkumu zaměřeného na ochránce přírody mohl vyplynout postoj k přírodě odlišné skupiny lidí, než jakými se současné výzkumy běžně zabývají. Ty vztah člověka k přírodě zkoumají především prostřednictvím toho, jak se lidé k přírodě chovají,¹ a nebo prostřednictvím (peněžního) ocenění určitých lokalit v rámci environmentální ekonomie.² Oba typy výzkumů se však zaměřují na respondenty – uživatele (spotřebitele či rekreanty). Motivace pracovníků ochrany přírody může přinést pohled na přírodu z jiného zorného úhlu.

Druhá výzkumná otázka navazuje na předchozí: **čím se ochrana přírody liší od jiných zaměstnání?**

Lze se domnívat, že ochrana přírody v rámci plného úvazku na Správě a posléze ještě v rámci nevládní organizace bude vyžadovat určitý osobní zájem na dané věci, osobní

¹ Tyto výzkumy se uskutečňují pomocí tzv. nového ekologického paradigmatu (new ecological paradigma, NEP)

² První nedávné výzkumy na české půdě se soustředily na zjištění hodnoty lesních ekosystémů pomocí netržních oceňovacích metod dotazováním návštěvníků těchto ekosystémů (výzkum provedlo Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy v letech 2005 - 2007).

nasazení pro tu věc, což ji může odlišovat od řady zaměstnání. Nicméně osobní nasazení není jevem specifickým pouze pro oblast ochrany přírody. Tento přístup je velmi běžný, až nezbytný, v neziskovém sektoru jako takovém, nehledě na poslání dané neziskové organizace. Čím se tedy ochrana přírody liší třeba od pomoci druhým lidem, kde se osobní nasazení také předpokládá? Rozdíl by mohl vyplývat z rozdílné povahy předmětů pomoci či ochrany – přírody a lidí.

„Výzkumné otázky se mohou také vynořit, povšimnete-li si nějakého problému během ... praxe nebo ze signifikantní zkušenosti, která se objeví v našem každodenním životě.“ (Majerová, 1999)

..

3. METODY

První výzkumná otázka poukazuje na to, že ve výzkumu půjde spíše o kvalitu než kvantitu. Motivace, hodnoty a postoje, které jsou předmětem empirického výzkumu, se dají zjistit nejlépe pomocí *kvalitativního výzkumu*, který s těmito pojmy dokáže dobře pracovat. Podle Dismana má kvalitativní výzkum následující posloupnost :

teorie (sociální problém) – terénní výzkum – nové hypotézy nebo nová teorie.

Terénní výzkum přitom obsahuje konstrukci části vzorku, sběr dat a analýzu současně (1993).

V rámci kvalitativního typu výzkumu používám *metodu zakotvené teorie*, kterou vyvinuli Strauss a Glaser na konci 60. let minulého století. Tuto metodu dále rozpracovala ve spolupráci se Straussem i Corbinová (1990). Zakotvená teorie je návrhem hledání specifické teorie, která se týká vymezené populace, prostředí nebo doby (Hendl, 2008).

Jak uvádí právě Strauss, spíše než specifickou technikou, je zakotvená teorie určitý způsob, jak analyzovat získaná data. Je určena především pro generování a testování teorie. Způsob analýzy u zakotvené teorie je založen na předpokladu, že teorie v různých úrovních obecnosti je nenahraditelná pro hlubší poznání sociálního fenoménu (jevu). Tato teorie by měla být rozvíjena v těsném sepětí s daty a s tím, že výzkumník si je plně vědom sebe jako nástroje rozvinutí této teorie. Jinými slovy, k vytvoření zakotvené teorie je nutné vstoupit do „terénu“ a shromažďovat data (Strauss, 1999).

Strauss a Corbinová rozvádějí pro vytvoření zakotvené teorie tyto kroky:

1. Výzkumník vystupuje do terénu vybaven prvotními vágními koncepty a představami o zkoumané oblasti.
2. Výzkumník studuje jednotlivé případy nebo skupiny a zaznamenává data získaná pozorováním nebo nezúčastněným pozorováním, rozhovory a shromažďováním dokumentů.
3. V procesu zkoumání data simultánně shromažďuje a analyzuje.

4. Výzkumník rozšiřuje své zkoumání na další případy procesem teoretického vzorkování, které má přinést novou informaci pro rozvoj teorie. Výběr nových případů závisí na dosavadních poznatcích a rozvíjející se teorii.
5. Výzkumník provádí porovnání mezi případy, testuje své poznatky a validizuje zjištěná fakta. Rozvíjí zachycení rozmanitosti jevů pomocí kategorií, identifikuje probíhající procesy, zdokonaluje kategorizační systémy, integruje poznatky, zobecňuje empirická tvrzení a formuluje další hypotézy (Strauss, Corbinová, 1999).

Základní výzkumná otázka zakotvené teorie zní: jakou teorii nebo vysvětlení lze odvodit analýzou nashromážděných dat o daném fenoménu? Metoda zakotvené teorie se uplatňuje v kontextu objevování, což je fáze výzkumu, v níž probíhá spekulativní a kreativní generování hypotéz. Jde především o exploraci a rozvíjení nových teorií. Je zřejmé, že takový proces nelze algoritmizovat nebo vymežit pevnými pravidly, protože v sobě vždy nese prvky intuice a nejistoty (Hendl, 2008).

Tři základní prvky zakotvené teorie jsou *koncepty*, *kategorie* a *propozice*:

Koncepty (teoretické pojmy) jsou základní jednotkou analýzy, protože teorie se navrhuje pomocí konceptualizace dat, ne přímo z dat. Podle Strausse a Corbinové se „(teorie)...nemohou vytvářet přímo z aktuálních událostí nebo aktivit, z nezpracovaných dat získaných pozorováním. Události a jevy se považují za indikátory jevů, jimž se dává konceptuální označení.“ Druhým prvkem teorie jsou **kategorie**, které jsou na vyšší a abstraktnější úrovni než koncepty. Jsou generovány stejným analytickým procesem porovnávání. Kategorie představují „základní kameny“ vznikající teorie. Identifikace a propracování kategorií se děje v několika vzájemně se prolínajících fázích, kdy se celý analyzovaný materiál opakovaně zkoumá. Třetím prvkem zakotvené teorie jsou pak **propozice**, které formulují zobecněné vztahy mezi kategorií a koncepty a mezi kategoriemi (Strauss a Corbinová, 1999).

„Generování a vytváření konceptů, kategorií a propozic je interaktivním procesem. Zakotvená teorie není generována a priori a následně testována. Spíše je induktivně odvozována v procesu zkoumání jevu.“ (Hendl, 2008)

Má práce zahrnuje teoretickou a empirickou část. Teoretická část je zpracována jako literární rešerše. Jak jsem již uvedla, zaměřuje se na téma přírody, což je velmi široký

pojmem a zahrnuje předně následující okruhy zájmu relevantní pro tuto práci: pojem přírody jako takové, vztah člověka a přírody a ochranu přírody. Nekladu si za cíl diskutovat každý okruh se všemi jeho aspekty do hloubky a to z toho důvodu, že mají poskytnout spíše všeobecný přehled o tom, jaký charakter má dnešní společenská diskuze na téma přírody.

Empirická část

Jak bylo řečeno, metoda zakotvené teorie je spíše určitým způsobem, jak analyzovat získaná data. Jako vhodnou metodu, jak postupovat v získávání dat, jsem zvolila *biografickou metodu*, která se dá považovat za zvláštní verzi případové studie, protože se týká jedné osoby nebo malého počtu osob (Hendl, 2008). Ve své práci se zaměřuji na úzký počet respondentů, kteří jsou svou profesí přírodě nejbliže, protože mým cílem nebylo zobecnění výsledků aplikovatelných na celou skupinu ochránců přírody.³

Pro tuto práci jsou relevantní především tyto funkce biografického výzkumu: interpretace společenských jevů, expozice k názorům jednotlivých skupin a analýza sociálněpsychologických procesů. Biografický výzkum považuji za nejvhodnější také z toho důvodu, že u respondentů klade důraz na zkoumání:

- a) vnitřní perspektivy jedince,
- b) interakce jedince v sociálním kontextu,
- c) zkušenost jedince v různých rolích v průběhu různých okamžiků života (Hendl, 2008).

Vnitřní perspektivy jedince se mohou vztahovat k motivaci jednání respondentů. Zkušenost jedince v různých rolích může dobře zohlednit ono dvojírolenství, které odborníci na ochranu přírody zastávají.

Biografický výzkum se také snaží nalézt podobnosti a shodné rysy srovnáním více biografí a přispět tak k vysvětlení osobních nebo společenských jevů. Pokud zkoumáme více jedinců, využíváme srovnání jednotlivých případů a možnost vytváření typů nebo celé teorie (tamtéž).

³ Provedení dalšího výzkumu, který by své výsledky mohl generalizovat na celou skupinu ochránců přírody navrhuji v závěru této kapitoly.

Protože motivace jedince k ochraně přírody a jeho velké nasazení pro ni budou pravděpodobně pocházet jak z vnějších zkušeností jedince, tak i ze sféry osobnostní povahy, rozhodla jsem se učinit s každým respondentem dva rozhovory. První rozhovor se týkal zejména základních biografických údajů respondentů, důraz byl kladen na období dětství a dospívání. Druhý rozhovor se zaměřil na užší téma přírody a vztahu k ní v současném životě dotazovaných.

Pro vytvoření vhodného způsobu dotazování, tak abych mohla provést oba rozhovory, jsem nejprve použila *metodu triangulace*. Triangulace pravděpodobně pochází z oblasti zeměměřičství, kde označuje určení geografického bodu pomocí měření ze dvou až tří známých míst. Triangulace v sociologii je postup, který tkví v kombinaci různých sociologických metod a jehož cílem je posílit validitu dat a tedy výzkumných zjištění (Mutchnick, Berg, 1996). Denzin rozlišuje čtyři možné typy triangulace – 1. triangulaci dat, 2. triangulaci badatelů, 3. triangulaci teorie a 4. triangulaci metodologickou (Denzin, 1989). V této práci využívám poslední zmíněné, metodologické triangulace, která umožňuje použití většího počtu metod při sledování jednoho záměru.

Jednou z hlavních metod sběru dat pro kvalitativní výzkum je dotazování – interview s respondenty. Jako první metodu (uplatněnou při prvním rozhovoru) jsem zvolila *polostandardizovaný typ dotazování* využívající série dopředu stanovených otázek, které jsou položeny každému respondentovi, takže výpovědi jsou navzájem porovnatelné, nicméně tazatel může měnit jejich pořadí či se od nich dokonce zcela odchýlit. Toto odchýlení tazateli umožňuje získat informace, které jsou za hranicemi odpovědí na připravené standardizované dotazy. Zároveň to také zajišťuje plynulou výměnu informací během interview, což zvyšuje kvalitu výpovědí (Mutchnick, Berg, 1996).

Podle Hendla má „(sběr dat) vytvořit vztah, kdy se teoretický rámec výzkumníka překrývá s možnostmi respondenta.“ To znamená, že výzkumník se přizpůsobuje respondentovi. Výhody při volněji uspořádaném dotazování jsou pak následující:

- Lze přezkoušet, zda respondent dobře porozuměl otázce.
- Respondent může sdělit subjektivní pohledy a názory.
- Dotazovaný může navrhnout možné vztahy a souvislosti.

- Je možné tematizovat konkrétní podmínky situace dotazovaného (Hendl, 2008).

Ve druhé části svého výzkumu (v rámci druhého rozhovoru) jsem využila tzv. *narativního rozhovoru*, který bývá označován za nejčastější metodu biografického výzkumu. Respondent je povzbuzen k volnému vyprávění o daném tématu, především o svém životě či jeho určité fázi. Volné vyprávění přitom nevylučuje, že zároveň může při výzkumu jít o předem definované téma. Rosenthalová považuje vyprávění o životě respondenta za nutnou podmínku pro interpretaci určitých témat v jeho životě (Hendl, 2008).

Narativní rozhovor má čtyři fáze: stimulaci, kdy je respondent seznámen s tématem a získává tak podnět pro vyprávění, dále kladení otázek pro vyjasnění nejasností, a zobecňující otázky pro vyjasnění významových struktur (tamtéž).

Z titulu trojí zaměřenosti biografické metody vyjmenované výše lze předpokládat, že otázky položené při obou typech rozhovorů se budou vztahovat ke všem jevům, které Hendl uvádí jako všechny možné typy otázek. Jsou to otázky týkající se *zkušeností* nebo *chování, názorů, pocitů, znalostí, vnímání a demografického a kontextového pozadí* respondentů (Hendl, 2008). Poslední druh otázek týkající se demografických a kontextových informací se uplatňuje především během polostandardizovaného dotazování v rámci prvního rozhovoru, všechny předešlé typy otázek se pak vyjevují během narativního rozhovoru.

Pro vytvoření jednotlivých prvků zakotvené teorie, tj. konceptů, kategorií a propozic, jsem využila systémů kódování, což je procedura zacházení s textem. Jeho cílem je tematické rozkrytí textu. Strauss a Corbinová rozlišují tři typy kódování: otevřené, axiální a selektivní. Otevřené kódování odhaluje v datech určitá témata mající vztah k položeným výzkumným otázkám a přečtené literatuře a umožňuje označit teoretické pojmy – koncepty. Otevřené kódování lze aplikovat po řádcích, větách nebo po větších textech. Druhým typem je axiální kódování, které údaje novým způsobem skládá dohromady a vytváří spojení mezi kategorií a jejími subkategoriemi. Bývá označováno jako hra se vztahy a souvislostmi na úrovni kategorií. Posledním typem je kódování selektivní. Při něm probíhá integrace výsledků, identifikují se hlavní témata projektu.

Základem tohoto kódování je axiální kódování. Podává obraz o vztazích mezi kategoriemi (Strauss a Corbinová, 1999).

Volba respondentů

Předmětem výzkumu byli lidé, pro které příroda opravdu něco znamená, to znamená ti, kteří přírodě věnují v podstatě většinu svého času, a to nejen pracovního, ale také mimopracovního. Zaměřila jsem se tedy na respondenty s pracovním poměrem v hlavní celostátní organizaci, v Agentuře ochrany přírody a krajiny (AOPK), která zajišťuje státní ochranu přírody, a kteří jsou současně členy nevládní neziskové organizace, která ve svých stanovách uvádí jako své poslání ochranu přírody. To mělo zaručit, teoreticky, opravdový zájem respondenta o přírodu.

K vypátrání potencionálních respondentů, kteří by odpovídali uvedenému kritériu, jsem byla nucena použít kombinovanou strategii výběru. Tuto strategii jsem v tomto případě provedla tak, že po počátečním náhodném výběru z cílové populace jsem za účasti informátorů aplikovala metodu sněhové koule. Volba respondentů, kterých bylo celkově šest, tak proběhla následovně:

K okamžité dispozici ve veřejných zdrojích je seznam pracovníků AOPK, který však neuvádí jejich členství v nevládních organizacích. Použila jsem proto *metody náhodného výběru*, provedeného následujícím způsobem. Katedra sociální a kulturní ekologie, na níž jsem dva roky studovala v navazujícím magisterském studiu, postupně dlouhodobě navštěvuje jednotlivá velkoplošná chráněná území České republiky, kde pořádá terénní praxe a letní školy. Na dobu dvou let studia jich připadá celkem osm (dvě letní školy, dvě jarní a dvě podzimní terénní praxe, dvě praxe kursu krajinné ekologie). Výběr území, jež připadla právě na dobu mého studia a kde jsem měla možnost se seznámit s pracovníky jednotlivých správ, lze tedy při celkovém počtu 29 velkoplošných území v České republice (4 NP, 25 CHKO) označit za náhodný. Na jejich správách jsem na základě navázaných osobních kontaktů následně zjistila, kteří ze zaměstnanců mají časově i množstvím aktivit významné angažmá v nevládní organizaci, a takto jsem vybrala první čtyři respondenty. *Metodou sněhové koule*, tedy dotazy u oslovených pracovníků a dalších informátorů ze správ, jsem pak vybrala další dvě Správy a jejich pracovníky. Nejde tedy o metodu náhodného výběru

v přísném metodologickém smyslu, protože všechna uvedená pracoviště neměla z „jejich“ pohledu stejnou možnost být vybrána, při strategii katedry vystřídat postupně všechna pracoviště a náhodnosti vstupu mého dvouletého studia do dlouhé časové řady terénních akcí katedry lze výběr respondentů považovat za legitimní a dostatečně reprezentativní.

Zastoupení všech věkových kategorií u obou pohlaví bylo zkomplikováno celkově malým počtem respondentů, kteří vyhovují mým výzkumným kritériím. Proto není výběr věkově reprezentativní u žen, u mužů není zastoupena jedna kategorie věkového spektra. Výběr jako celek však plně pokrývá celé věkové spektrum aktivního (zaměstnaneckého) života od 18 do 59 let.

věk	Ženy	Muži
18–29	X	X
30–39	X X	
40–49		X
50–59		X

Tab. 1 Respondenti dle věkových skupin

Jak píše Majerová, nejčastěji doporučovaným postojem pro zjevného výzkumníka, toho, který jedná s respondentem přímo a netají se účelem vzájemného setkání, je role člověka, který nic o problému neví a prahne po poučení (Majerová, 1999). Jako výzkumník jsem pochopitelně roli „nepopsané desky“, zastávala, nicméně jsem měla možnost využít také toho, že respondenti byli obeznámeni s mým oborovým zaměřením. Tento fakt zvyšoval kvalitu a upřímnost i odbornou hloubku výpovědí, protože respondenti neměli tendenci formulovat své promluvy způsobem, jakým jsou zvyklí hovořit k ekologicky nekvalifikované veřejnosti.

Návrh na další výzkum

Je známo, že kvalitativní výzkum slouží také jako předvýzkum. Má za cíl odhalit zásadní témata a poznatky pro následný důkladnější výzkum kvantitativního rázu. Jak zmiňuje Hendl, „případová studie podporuje testování teorie,“ což znamená, že kvalitativní výzkum může podnítit k širšímu zkoumání dané problematiky (Hendl, 2008). Právě poslední fáze nové teorie u kvalitativního výzkumu, může a většinou i má sloužit jako výchozí bod pro kvantitativní výzkum. Tak tomu může být i v případě

této práce – lze k ní přistupovat tak, že slouží jako určitá „návnada“ pro větší výzkum. To shrnují i přední čeští sociologové Disman s Hendlem slovy:

„Kvalitativní výzkum nám pomáhá rozumět pozorované realitě a kvantitativní výzkum testuje validitu tohoto porozumění.“ (Disman, 1993)

„Biografický výzkum lze pojmout také kvantitativně, kdy se jednotlivé údaje o mnoha jedincích zpracovávají statistickými technikami.“ (Hendl,2008)

4. TEORETICKÁ ČÁST

4.1. Fysis et Natura aneb co je to příroda?

Při zpracování relevantní literatury na téma přírody se záhy vynoří fakt, že ještě před studií jednotlivých aspektů lidského vztahu k přírodě, je nutné pokusit se zodpovědět otázku, co to vlastně příroda je. K tomu existují dvě možnosti. První z nich je učinit rešerši relevantní literatury, pestré jako rozkvetlá louka; druhou možností je jít do přírody a zjistit to „na vlastní kůži“.⁴ Každý má svobodu a možnost (alespoň dosud), využít druhé varianty, nicméně doufám, že má diplomová práce, která je zejména v první části pochopitelně výsledkem první možnosti, přispěje ke čtenářově osobní přímé zkušenosti přírody a vhodně ji doplní.

Začneme uvažovat o přírodě tak, jak ji vědomě i nevědomě začalo uchopovat celé lidstvo. Etymologie využívající historickou metodu pomáhá odhalit kořeny lidského jazyka a tím dokáže poukázat přímo na jádro vztahu člověka a daného jevu či objektu.

To, co dnes vystihuje pojem příroda, se vztahuje k předfilosofickému slovu *fysis* pocházejícímu ze staré řečtiny. Vyskytuje se už v Illiadě, kde má více významů: vzrůst, podobu, tvářnost, bytnost nebo bytost. *Fysis* pochází od slovesa *fyomai*, což znamená „rodím se“. *Fysis* se tedy považuje za přirozenost, což renesanční čeština překládala jako přirození, dokud se slovo nestalo eufemismem pro pohlaví. To však naznačuje určitou významovou stránku *fysis* a sice, že znakem přirozenosti je plodnost. Řeckému kořeni *fy* odpovídá indoevropský kořen *bhu-*; *bhuti* pak znamená sílu, zdar, bohatství. Z kořene *bhu-* také pochází české býtí (Kratochvíl, 1994). Blíže nám je latinský překlad *natura*, tzn. narození, rod, to, co patří k rození, přirozená povaha (Kábrt a kol., 2000). Kratochvíl k tomu uvádí slovo *natura* jako český význam pro povahu či způsob ustavení (Kratochvíl, 1994).

Přírodu si můžeme vysvětlit také pomocí přístupu dalších vědeckých disciplín, které ji vymezují pohledem dnešního člověka. Pokud se pohybujeme ve vodách přírodních

⁴ Zakladatel ekopsychologie Theodor Rozsak zdůrazňuje význam osobní zkušenosti jako nejefektivnějšího prostředku poznávání a zdroje svobody a zodpovědnosti (Rozsak, 2001) a Václav Cílek k tomu dodává: „Mnohem lépe chápu ty krajiny a ta místa, kde jsem se dostal do podzemí nebo alespoň spal v přírodě“ (Cílek, 2002).

věd, především těch ekologických,⁵ zjistíme, že příroda je chápána jako **soubor nebo lépe systém určitých entit, mezi kterými panují různé vztahy a které mají různé funkce**. Nicméně v ekologických slovnících se pojem příroda nevyskytuje. Za nejbližší pojmy lze pokládat *ekosystém*, *biosféru* či *životní prostředí* (srov. Máchal, 2006). Za nejvhodnější považují pojem ekosystém,⁶ který je definovaný v zákoně č. 17/1992 Sb. O životním prostředí jako „funkční soustava živých a neživých složek životního prostředí, jež jsou navzájem spojeny výměnou látek, tokem energie a předáváním informací a které se vzájemně ovlivňují a vyvíjejí v určitém prostoru a čase“. Zajímavý je malý přesah, který ekologie učinila na pole „měkkých“ vědeckých oborů, když vymezila několik typů ekosystémových služeb. Kromě zásobovacích (potrava, voda, palivo, genetické zdroje atd.), regulačních (regulace podnebí, chorob, zdrojů vody atd.) a podpůrných služeb (tvorba půdy, potravní řetězec, primární produkce), nabízí i služby *kulturní*, tj. duchovní a náboženské, inspirační, vzdělávací a pocitové včetně rekreace, cestování a kulturního dědictví (Reid a kol., 2005). V tomto aspektu se přírodní vědy dotýkají například psychologie, sociologie, filosofie, antropologie či kulturologie, které patří do skupiny společenských věd. Stejně tak do této skupiny patří i ekonomie. Ta přírodu zřetelně nahrazuje slovy **přírodní zdroje** či **přírodní statky**, čímž se blíží více pojetí přírodních věd, ačkoli pochopitelně z titulu svého společenského zaměření pojímá přírodu více jako výživový prvek pro metabolismus společnosti.

Přístupy přírodních a společenských věd propojuje výrok sociálního ekologa Murraye Bookchina, který říká, že příroda je „...**kumulativní evoluční proces z neživého k živému a konečně sociálnímu**“ (in Novák, 2006). Bookchin tím předznamenává pojetí, které se liší od předešlých především svou historicitou. Čas už není diskutován v rámci jednotlivých složek a procesů jako například geologické stáří hornin, cyklus prvků v rámci globálních biosférických životodárných systémů,⁷ rychlost čerpání neobnovitelných zdrojů energie atp. Čas je pojímán jako spojovací prvek jednotlivých složek přírody. To již směřuje k přístupu filosofické disciplíny. Přírodu jako „**vnitřní vývojový proces**“ vidí německý filosof G. W. F. Hegel. F. W. J. Schelling, který

⁵ Ekologie je charakteristická svým vztahovým principem patrným z definice ekologie jako vědy zkoumající vzájemné vztahy mezi živými organismy navzájem i mezi nimi a jejich prostředím (Máchal, 2006). Proto ji považují za nejrelevantnější a nejmodernější z přírodních věd pro mou práci.

⁶ Pojem biosféry (oživená vrstva Země vysoká 20km) nezahrnuje důležitý vztahový prvek; životní prostředí zase implikuje pouze životní prostředí člověka (Máchal, 2006).

⁷ Biogeochemický cyklus uhlíku, kyslík, dusíku, síry, fosforu, atd.

shrnul své poznatky z chemie, biologie či medicíny do přírodněfilosofického systému (Emerich a kol., 2003), přírodu označil za „**nekonečnou činnost bez začátku a konce, kde jedinou pralátkou jsou jednoduché akce a síly**“ (in Leško, Hubík, 2003). Tvrzení obou představitelů německé filosofie spojuje důraz na dynamiku, na proces a celkovou vzájemnost jevů v přírodě. Stejně tak hovoří i Kratochvíl na příkladu víru a plamene: „jejich totožnost není založena identitou látky a často ani identitou tvaru, ale souvislostí děje. Je to identita procesu.“ (Kratochvíl, 1994)

Z uvedeného exkurzu do definic přírody napříč vědeckými disciplínami lze pozorovat rozdílnost v přístupu k přírodě. „Ekosystémový“ či „ekologický“ přístup na základě exaktního přírodovědeckého zkoumání se od pojetí filosofického, který klade větší důraz na abstrakci a nahlížení přírody jako určité síly v pozadí všech dějů, velmi liší. Každá věda přírodu definuje z hlediska svého účelu.

4.2. Esteticko-historický vývoj vztahu člověka k přírodě

Vývoj vztahu člověka a přírody poukazuje na několik fází lidského vnímání přírody, což samozřejmě umožňuje lépe a hlouběji porozumět dnešnímu vnímání přírody a současně si od něho vytvořit kritický odstup. Stibral uvádí, že tento vývoj je dobře patrný ze zkoumání uměleckých děl, především z výtvarného umění. Podle toho, co autoři na svých malbách zobrazovali, lze vyvodit, co pro ně mělo hodnotu, co jim připadalo esteticky zajímavé a krásné (Stibral, 2005).

V období mezolitu byl člověk v přírodě natolik zakořeněn, že neměl možnost přírodu mnoho reflektovat. *Člověk je do velké míry ještě v roli živočicha, biologického druhu, který nemá odstup od prostředí, ve kterém žije, nicméně je už schopen určité reflexe v podobě jeskynních maleb. Jeho vztah k přírodě je do velké míry dán strachem a respektem k přírodním živlům, což sebou nese vznik magie a uctívání přírodních božstev (Librová, 1988).*

Lidské společenství se však postupem času z divoké přírody odpoutává, začíná ji přetvářet a zobrazovat, což je jeden z nejdůležitějších momentů ve vývoji vztahu člověka a přírody. Tato reflexe je charakteristická pro lidský druh a je součástí zrodu specifické lidské niky – kultury. Snaha o reálné zachycení člověka a jeho okolí v podobě jeskynních maleb se proměňuje do zobrazování idealizované krajiny, která působí blahodárně na člověka. *Tak ve starém Řecku vzniká jako reakce na život v megalopolích arkádská krajina, básnická imaginace středního Peloponésu, skalnaté krajiny, která byla idealizována na místo plné jara a lásky. Pastýři a pastýřky zde žili prostý blažený život, který pochází ze spojení s krásnou krajinou. Ve středověku⁸ idealizace přírody nabyla podoby ráje – Edenu, znázorňovaného jako překrásné zahrady s ovocnými stromy a zřídlem uprostřed, ze kterého vytékají čtyři řeky (Librová, 1988). Rozdíl je však v tom, že Eden je myšlen jako reálné místo, kam člověk může po své smrti přijít. Arkádie je spíše abstraktní místo v tomto reálném světě. Dalším bodem*

⁸ Na středověký vztah k přírodě existuje více pohledů. Jedním z nich je názor, že lidé prožívali tzv. horror silvarum, strach z lesů a lesních tvorů a mimo své obce téměř nevycházeli, protože ani nebyla potřeba. Neprostupné lesy navštěvovaly pouze ozbrojené skupiny lovců, kteří svůj výlet považovali za nebezpečné dobrodružství (Librová, 1996). Sádlo k tomu sice připouští, že nekulturní krajina (tedy neovlivněná člověkem) stále ještě převažovala, ale také uvádí, že „v neolitu neobklopoval kulturní bezlesí neprobádaný nepřátelský prales, ale spíše důvěrně známá a využívaná zóna lesa“. Jednodušší je les kolonizovat a využíváním ho postupně ovlivňovat než odlesňovat, ačkoli silné odlesňování už ve středověku probíhalo (Sádlo, 2005).

k zamyšlení je také středověké (ale nejen) nadšení krásou stvoření jako výtvoru božského umělce. Svět je líčen jako nejkrásnější báseň. Ačkoli se toto vnímání může zdát jako idealizované, nemusí tomu tak ve skutečnosti být. Tito autoři svět tak opravdu viděli a prožívali. Podle Shaftesburyho „vnímání krásy vyžaduje kultivaci – práci, studium, čas... Jen překonáním běžného způsobu vnímání uvidíme mistrovské kusy přírody.“ (in Stibral, 2005). Právě toto překonání běžného způsobu vnímání se také objevuje u sv. Františka z Assisi, který cítil hlubokou sounáležitost se vším stvořeným,⁹ čímž inspiruje lidstvo dodnes.

Na začátku novověku se společnost dostává k reálnějšímu zachycení a ocenění přírodních krás, od ocenění jednotlivých přírodních objektů – zvířat, rostlin - až ke konečnému zachycení a ocenění celé krajiny tak, jak je, pro ni samotnou. *Albrecht Dürer tak zachycuje zajíce a trs trávy, Leonardo da Vinci tvoří mistrovské studie květů a anatomie. Jedná se o zachycování přírody jako krajiny faktu pomocí geometrických metod a detailního pozorování. Když Stibral píše, že „krásu přírody pro ostatní neobjevili učenci, ale především výtvarníci – krajináři“, odkazuje tím na krajinářskou malbu 17. století v Holandsku (Stibral, 2005). Umělci vyráželi do přírody, aby věrně zachytili krajinu – moře, přístavy, větrné mlýny, louky, dobytek, hráze, cesty atd. Tyto obrazy se staly velmi oblíbenými. Librová si však tuto oblibu vysvětluje spíše jako zájem o lidskou činnost než jako zájem o krajinu. Stibral souhlasí, když holandskou krajinu nazývá „kolektivním uměleckým dílem.“ Celý tento výtvarný krajinářský směr se projevil i v jazykovědě – vzniká slovo malebný.¹⁰ Malebnost se stala novou měrou přírodní krásy. Z holandských maleb je také zřejmé, že malíři postupně přecházejí od ocenění jednotlivostí k ocenění celku krajiny, což je velmi důležitý moment. Krajina sama se stává estetickým objektem a sama o sobě znamená určitou „autonomní hodnotu“ (Stibral, 2005).¹¹*

Osvícenectví sehrálo ve vztahu člověka a přírody jednu z nejzásadnějších rolí. Vědecké poznání začalo nejen svět vysvětlovat, ale také ovlivňovat lidské vnímání světa. *V tendenci uspořádat přírodu by nad krajinou Nizozemí pravděpodobně vyhrál*

⁹ Jak dokládá například jeho Píseň Bratru Slunci.

¹⁰ Původně jako schilderachtig, na anglické půdě pak picturesque (tamtéž).

¹¹ Často se stávalo, že lidé oceňovali krajinu na obraze a podle té pak hodnotili skutečnou krajinu kolem sebe. Čím víc se jí podobala, tím hezčí pro ně byla. Jako například ideální vznešená krajina známého malíře Lorraina, podle které movití Angličané dokonce utvářeli své pozemky (tamtéž).

koncept francouzského parku. Jeho geometrizovaná plocha s přesnými liniemi rozdělujícími trávníky pomocí nízkých sestříhaných keříků koneckonců odrážela i myšlenkové zázemí té doby. Podle Englunda nebyla snaha po geometrizaci a uspořádanosti přírody vedena jen odporem k divoké přírodě a strachem z ní, ale také touhou po novém řádu a jistotě (Englund, 2000).

Osvícenství oddělilo člověka od podmínek jeho existence, příroda se stala vnějším objektem. To podpořilo vzrůstající trend rekreací a turismu v následujícím období (Hausenblasová, 2008). *Turistika je důležitým plodem romantického období. Poprvé se tak naplno probourává hráz s poutníky a pěšími, kteří chodí po krajině kvůli krajině. Mezi obyvatelstvo také pronikají významná díla cestopisného charakteru, např. Goetheho Italská cesta, která inspirují už nejen šlechtice, ale také obyčejné lidi. V průběhu 19. století se budují rozhledny, horské boudy, zakládají se alpské spolky, rozvíjí se horolezectví, budují se cesty označené turistickými značkami.¹² Turistické nadšení ovšem prožívala pouze městská část obyvatelstva, venkované téměř ještě do poloviny 20. století krásy krajiny okolo sebe tolik neoceňovali (Stibral, 2005).*

V romantismu ztratily jednotlivé prvky přírody, rostliny a živočichové své přesné pojmenování, na kterém tak lpělo osvícenecké myšlení. Stávají se spíše symbolem, prostředkem k vyjádření toho, co člověk cítí: „co nazýváme přírodou, je báseň, která je uzavřená do tajného zázračného písma.“ (Schelling in Librová, 1996). *Příroda v pojetí Lorda Shaftesburyho v sobě má sice osvícenecký řád, je místem zkoumání, ale zároveň i okouzlení a také určitým refugiem – útočištěm a místem kontemplativní samoty. Shaftesbury byl také jedním z prvních obdivovatelů vznešenosti hor a divočiny. Podobně přírodu ve svém díle i životě uchopil i J. J. Rousseau, kterému se jeho vlastní ocenění hor, lesů a divokosti přírody podařilo rozšířit mezi širokou veřejnost. Do té doby tyto fenomény běžně nikdo neoceňoval. Rousseau jako básník a citlivý pozorovatel přírody (potažmo sebe) a také jako encyklopedický osvícenec (botanik) skloubil romantický a racionalistický přístup ke světu, věcný a citový vztah ke krajině. To Librová nazývá dvojdomovím, tedy domovem ve dvou obdobích – osvícenectví a romantismu (Librová, 1996). Stibral zase zdůrazňuje různé funkce přírody, které rozpoznal v Rousseauově díle:*

¹² Stibral uvádí, že roku 1808 vystoupilo na Milešovku 6000 lidí (2005).

Příroda je ztělesněním Boha

„Neznám důstojnějšího holdu božstvu nad tento němý obdiv, jaký probouzí zírání na jeho díla a jaký se nevyjadřuje obširnými úkony. Chápu, jak málo víry mají obyvatelé měst, kteří vidí jen zdi, ulice a zločiny.“ (in Stibral, 2005) Stibral uvádí, že pro Rousseaua (a možná nejen pro něj) příroda nahrazuje církev při kontaktu s Bohem. Obdiv k přírodě je modlitbou k jejímu stvořiteli. Příroda je tedy plná harmonie a čistoty na rozdíl od zmatené civilizace.

Příroda poskytuje samotu

„Nikdy jsem tolik nemyslel, tolik neviděl, tolik neprocítil své já, smím-li tak říci, jako na těch cestách, které jsem konal sám a pěšky.“ (Stibral, 2005)

Příroda jako symbol svobody

Příroda nechá člověka být sebou samým, na rozdíl od civilizace, která člověka spoutává a nutí ho stavět se do umělých rolí.

Příroda jako připomenutí čistoty, rovnosti, dětství

Příroda vychovává k duševní rovnováze a citům.

Příroda je útočiště

Příroda poskytuje prostor pro útěk ze zkažené civilizace. Stává se před ní ochranou.

Příroda jako objekt vědeckého zkoumání

Rousseau zkoumal vše pozorováním namísto běžného usmrcování a pitvání.

Nehledě na Rousseauovské „dvojdome“, s rozvojem exaktnosti ve vědě se zobrazování přírody stalo více realistické a neutrální. Dvacáté století se pak vyznačuje příchodem moderních uměleckých směrů a určité „znuděnosti“ člověka. Estetické vědy se v podstatě o přírodu přestávají zajímat, zobrazování ustupuje do pozadí a umělecké tvorbě začíná dominovat reflexe člověka nebo reflexe zásadně přetavená vnitřními, posléze konceptuálními zdroji. *Realisté přiblížili přírodu lidskému vnímání ve formě prosté jednoduché krajiny. O objektivní ztvárnění přírody se snažil i impresionismus, paradoxně ale svými malířskými technikami do krajinomalby vrátil imaginaci. Impresionisté totiž zjistili, že, jedině, co lze objektivně zaznamenat jsou „čistě subjektivní optické vjemy“ (Stibral, 2005). Secese, sloh přelomu 19. a 20 století, sehrál velmi významnou roli při prolínání lidského světa s přírodním. Byl to sloh, který oslavoval život – životní sílu (vitalismus), která je přítomna v přírodě. Stibral k tomu zajímavě dodává, že pokud dříve byla příroda, potažmo organismy,*

považovány za stroje, je nyní vše vnímáno jako živý organismus. Různorodost a pestrost tvarů rostlinné a živočišné říše jsou svěží inspirací pro lidi nejrůznějších profesí – od architektů přes řemeslníky až po malíře. Současně se však v tomto období začíná prosazovat dekadence, avantgarda a moderna, která je podle Stibralových slov toho názoru, že „příroda je už něco, co nudí“ (Stibral, 2005). Futurismus, funkcionalismus, vědecký pokrok, to vše vytlačuje přírodu z centra lidské pozornosti. Následné sociální krize vyvolané světovými válkami přírodě také mnoho prostoru neposkytovaly. Teprve v 60. letech, s érou hippies jako reakcí na tzv. americký sen, se znovu objevuje zájem o přírodu a přirozenost. Začínají se publikovat vědecké studie o stavu přírody a obecně sílí potřeba její ochrany. Příroda a civilizace jsou většinou chápány jako dva jevy, kdy existence jednoho znamená strádání druhého (Stibral, 2005).

Vývoj estetického ocenění přírody se pak podle Radky Schmelzové dá shrnout takto:

„U Aristotela umění soupeří s přírodou, v umění je zformována skutečnost. U Plotina umělec znamená méně než umění a umění znamená méně než příroda. V renesanci je krása skrytá příroda. V Británii v 18. století je krása boží prozíravost postavená proti lidské lhostejnosti a v Itálii a ve Francii se umělec učí od přírody. V Německu je příroda nejbohatší model, který obsahuje ideál. V 19. století dochází k přímé rozluce krásy a přírody. Má-li být příroda pokládána za krásnou, musí si vypůjčovat od umění.“¹³ Estetika 20. století se pak o přírodu přestala zajímat úplně.

¹³ Citováno podle Cílek, V., Mudra P., Ložek, V. *Vstoupit do krajiny. O přírodě a paměti středních Čech. Středočeský kraj v produkci nakladatelství Dokořán. Praha 2004*

4.3. Příroda a kultura v současnosti

Moderní společnost, která prošla vývojem popsaným v minulé kapitole, hledá k přírodě svůj vlastní postoj. Autoři se obracejí k minulým vztahům k přírodě a staví na určitém propojování souvislostí. Tak můžeme na úvod zmínit tři zásadní možnosti lidského vztahování ke světu a vnímání přírody založené na historických fázích lidského vývoje, které formuloval Erazim Kohák v rámci své ekologické etiky:

1. Postoj „lovci-sběrači“ (příroda jako posvátná přítomnost). V tomto pojetí příroda člověka přesahuje, má všechny rysy, které člověk připisuje Bohu (Deus sive natura). Bůh není něčím nad přírodou, ale prolíná ji a působí skrze ni. Je zde patrný postoj pokory, posvátné bázně a vyzývání přírody. „To je prožitek přírody, který přežívá kdesi v hloubi našich duší. Je to pocit vlastní malosti a nekonečné, nevyzpytatelné moci přírody. Je to zážitek, který obnovují skauti u posvátného táborového ohně a hlubinní ekologové ve svém souznění všech bytostí, v němž se život prolíná se životem.“

2. Postoj „pastýři a zemědělci“ (příroda jako partner). Příroda je dále mocná, ale člověk se stává jejím partnerem. Příroda už není Bohem, ale dílem Boží ruky. „Závislost se tu mísí s prvkem péče. Řádem přírody je tu únosné obcování. Strategie je strategií udržitelnosti. K té se vracejí ekologové, kteří usilují o obnovu venkova a chápou člověka jako „pastýře Stvoření“.

3. Postoj „řemeslník – trhovec“ (příroda jako cenný dar). Podle Koháka tento postoj většina autorů přehlíží. Buď popisují údajně idylickou harmonii s přírodou v prožitku lovců-sběračů či pastevců-zemědělců, nebo tvrdou a odcizenou konzumní společnost dnešní doby. To však podle něj vynechává dlouhé období urbanizace, v Evropě od 13. do 18. století. „Zážitek městského řemeslníka není zážitek pastevce a zemědělce. S rozvojem měst a specializace klesá přímý každodenní styk s přírodou. Tím klesá i bezprostřední vědomí partnerství i pocit závislosti...Řezbář, kameník, pekař přírodu s úctou zpracovávají. Vše je darem: dřevo, kůže, i starý hřebík...“ (Kohák, 1998)

V souvislosti s přírodou považuji za nutné diskutovat téma vztahu kultury a přírody. Jak například ukázal výzkum Hany Librové pojednávající o „pestrých“ a „zelených“, existují totiž lidé (část „zelených“), kteří mají „přátelský postoj k přírodě, ale nepřátelský k lidem“ (Librová, 1994). To lze právě vyčíst z postoje ke kultuře jako lidskému výtvaru. Problematice vztahu příroda a kultura a místu člověka v nich se

věnuje zejména kulturní ekologie. Ta říká, že člověk jako biologický druh, který je tzv. specialistou na nesespecializaci,¹⁴ si na rozdíl od ostatních biologických druhů, vytvořil vlastní niku v úplně nové podobě – v podobě *kultury* pocházející z nehmotného prostředí lidské mysli (Ortová, 1999). To nastartovalo postupnou „kultivaci lidských vloh“, jak nazývá kulturu J.A.Komenský a také samozřejmě vytváření a rozvíjení lidských výtvorů a institucí jako je jazyk, morálka, věda, oděv, atd. Bookchin (ale nejen on) toto nazývá doslova *první a druhou přírodou*, kdy první přírodou je myšlen proces biologické evoluce a formování živočišných společenstev a druhou přírodou vývoj jedinečné lidské kultury (in Novák, 2006).

Pokud jsou tyto dvě „přírody“ chápány odděleně, pak hovoříme o dichotomii přírody a kultury. Toto uvažování je východiskem názorů vznikajících na pozadí environmentální krize, které staví lidskou společnost do ostrého protikladu k přírodě. Mnoho autorů se ale smysl snaží nalézt v syntéze lidského chápání kultury a přírody. Zakladatel termínu kulturní ekologie, J. H. Steward odkazuje například k tomu, že kultura se vyvíjí v závislosti na prostředí, ve kterém vznikla (Steward, 1955). Podle Komárka tak existovaly dva kulturní okruhy dané prostředím, které stojí v pozadí lidského vnímání přírody.¹⁵ Jedná se o tzv. *hyletický okruh* utvářený u indoevropských kultur, jejichž zkušenost přírody vychází z přítomnosti listnatých lesů, a *eremiální okruh* semitských jazyků, které vznikly v pouštním suchém prostředí. Hyletické kultury jsou více uzpůsobeny vnímat vjemy a rozvíjet svou tvorbu vizuálně a soustředit se především na tvar, zatímco eremiální kultury rozvíjejí spíše akustické podněty slovo, pojem a verbální a tvorbu (Komárek, 2000).

Také Bookchin pochopitelně umísťuje vývoj druhé přírody do té první, navíc však přichází ještě s tzv. *svobodnou přírodou* – třetím druhem přírody – jako syntézou první a druhé přírody. Jde o nový symbiotický vztah mezi lidskými a mimolidskými společenstvími, která se doplňují navzájem a vytvářejí bohatší, kreativnější a rozvinutější společnosti (Novák, 2006).

¹⁴ Tj. člověk jako jediný z druhů není limitován jen přírodními podmínkami, nemusel se specializovat na život v jedné nise, jeho specializace je tedy nebýt specialistou, nebýt předurčen k životu v jedné nise (Ortová, 1999).

¹⁵ Existovaly odděleně do helénismu, pak v podstatě splynuly. Jejich prvky jsou v kulturách patrné dodnes (Komárek, 2000).

Příroda je podle současných kulturologických studií brána nejen jako zdroj původu lidské kultury, jako lidského způsobu adaptace na prostředí, ale také jako neustálý zdroj duchovní tvorby člověka. Kulturní ekologové zdůrazňují, že nelze redukovat vztah člověka a přírody na pouhé obstarávání, ale důraz musí být kladen také na existenciální vztah jako je duchovnost nebo pospolitost. V podobných intencích hovoří také Alfred Weber, který tvrdí, že kultura (nepřenosné jevy vlastní určitému národu) a civilizace (přenosné vědecké poznatky a technika) vyrůstají z přírodního základu, ale obracejí se k němu z různých aspektů. Pokrok civilizace je závislý na studiu a využití přírody, kultura naproti tomu pochází z vnitřního vztahu k přírodě, která je inspirací a podkladem duchovní tvorby (Weber, 1960). Kratochvíl je podobného názoru, když tvrdí, že „smysl pro *fysis* se nám jaksi zasouvá tehdy, když příliš dlouho neděláme nic jiného, než že sledujeme své všední starosti a obstarávání. Řečeno s Platónem a Patočkou, když nepečujeme o duši.“ (Kratochvíl, 1994)

4.4. Příroda jako cesta k sobě

Dichotomie přírody a lidstva není přijatelná také pro hlubinnou ekologii norského filosofa Arne Naesse. Hlásá rovnost všech druhů způsobem daleko hlubším než filosofie, o které se opírají další ekologická hnutí:¹⁶ „...středem všeho je život. Je však třeba udat směr. Šipka směřuje od já k Já“ (Naess, 1994). Toto Já člověk rozvíjí tak, že do něho zahrnuje i jiné lidi, druhy, celou planetu. Svět je tak chápán jako možnost rozšířit svou Seberealizaci neboli stanutí se Já, neboť se zároveň stáváme součástí růstu ostatních (Novák, 2006). Příroda v Naessově filosofii přispívá k tomu, že díky ní, neboli této části sebe sama, může člověk celistvě nalézt sám sebe. Důležitou roli zde hraje princip ztotožnění či identifikace – lidé jsou součástí přírody a části přírody jsou součástí nás (Naess, 1994). Podobně hovoří také Schelling: „Duch (Já) je v přírodě možný jenom proto, že příroda je původně duch, duch našeho ducha; jen proto, že příroda a duch, reálný a ideální moment jsou ve své hloubce totéž (identické)“ (Schelling, 1990).

Pocit sounáležitosti či souznění s přírodou se někteří autoři a umělci pokoušeli také skutečně prožít. Arne Naess, který bývá označován jako „dweller in the Land“, ten, který prodlévá v krajině, každoročně trávil několik měsíců v opuštěné chatě ve skandinávských horách (Librová, 1994). Stejně tak si můžeme připomenout americké filosofy a básníky R. W. Emersona a H. D. Thoreaua, kteří také odcházeli mimo civilizaci, protože se v úzkém sepětí s přírodou cítili lépe. „Myslím, že si nejsem schopen uchovat zdraví těla i ducha pokud nestrávím alespoň čtyři hodiny denně (většinou je to víc než to) putováním¹⁷ lesy, kopci a poli, naprosto osvobozen od veškerých světských závazků.“¹⁸ (Thoreau, 1999)

Wesley P. Schultz se zabývá spojením člověka s přírodou, tzv. inkluzí, respektive mírou, do které se jedinec cítí být s přírodou „za jedno“. Inkluze v přírodě má tři stěžejní součásti: propojenost, starost a závazek (connectedness, caring and commitment). Propojenost vypovídá o tom, jak člověk zahrnuje přírodu do kognitivní

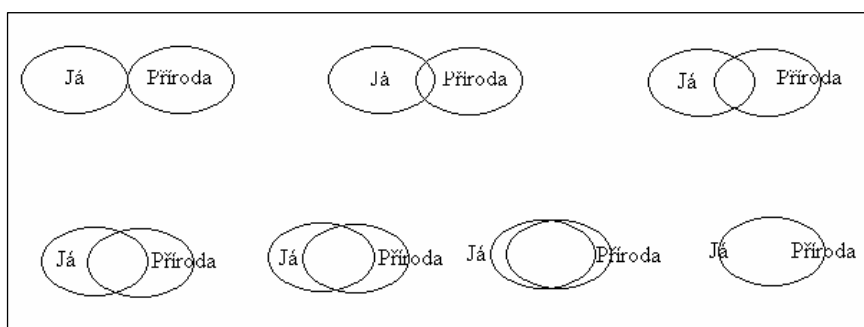
¹⁶ Ostatně ty Arne Naess nazývá „shallow ecology“ (mělká ekologie; tamtéž).

¹⁷ Thoreau použil slovo „sauntering“, což je odvozeno od slova Sainte-Terrer neboli Holy Lander – ten, který putuje do posvátné země (Stibral, 2005).

¹⁸ Chůze je nejstarším a nejdůkladnějším způsobem čtení krajiny, tzv. čtení krajiny pomocí chodidel (Hájek, 2002).

reprezentace sebe samého, do jaké míry je člověk přesvědčen o tom, že je součástí přírodního světa. „Například, určitá osoba může mít schéma vlastního já, které zahrnuje fyzické charakteristiky (např. hnědé vlasy), sociální identitu (otec, profesor) a volnočasové aktivity (např. pěší turistika, basketbal). Tato „schémata *self*“ slouží k organizování našich sociálních zkušeností, zajištění soudržnosti toho, kým vlastně jsme.“ Jedinci, kteří vnímají sebe sama jako součást přírody, mají kognitivní reprezentaci vlastního já téměř shodnou s jejich kognitivní reprezentací přírody. U jedinců, kteří se necítí být součástí přírody, se jejich schéma vlastního já s kognitivní reprezentací přírody neshoduje. Starost o přírodu zahrnuje emocionální složku. Emocionální spřízněnost odráží individuální citové pouto s přírodou. Empirické výzkumy na toto téma odhalily silnou korelaci mezi emocionální spřízněností a počtem proenvironmentálního chování. Emocionální spřízněnost pak vyplývá z pozitivních interakcí s přírodou a z trávení určitého času v přírodě. Závazek k přírodě je dán behaviorální složkou. Člověk má smysl pro spojení s přírodou a také je motivován k péči o ní. Tyto tři základní složky inkluze jsou určitým způsobem propojeny. Závazek k ochraně přírody se neobjeví, pokud se zde nevyskytuje současně pečování o ni. Podobně, pokud se u člověka nevyskytuje pečování, neobjeví se pravděpodobně ani pocit spojení s přírodou (Schultz, 2002).

Možnosti vztahu člověka a přírody dobře zobrazuje graf, který vytvořil Schultz na motivy Aronova grafu pro stanovování blízkosti v mezilidských vztazích (tamtéž).¹⁹

Graf 1. Inkluze Příroda – Já

„V klidné krajině a zvláště ve vzdálené linii obzoru člověk postihuje něco tak krásného, jako je jeho vlastní bytost.“ (Ralph Waldo Emerson)²⁰

¹⁹ Převzato z překladu J. Vrchoty, T. Libové a P. Skály, dostupného na <http://www.vztahkprirode.cz/view.php?cislocianku=2008120002>

²⁰ Citováno podle Cílek, V., Mudra P., Ložek, V. *Vstoupit do krajiny. O přírodě a paměti středních Čech.* Středočeský kraj v produkci nakladatelství Dokořán, Praha 2004.

4.5. Příroda a krajina

Příroda pro člověka nabývá různých forem. S přírodou se lze setkat v podobě celkové krajiny či jednotlivého místa, divočiny či zabydleného venkova. Na rozdíl od vědeckého popisu přírody²¹ zahrnuje lidské vnímání přírody také významy jako je *autenticita*, *genius loci*, *tradice* či *domov*. Jedná se o pojmy, které stojí na rozhraní přírody a kultury. Ostatně takovým rozhraním je pro Hájka sama krajina: „Krajina je rozhraním, (...) kde se setkává příroda i kultura.“ (Hájek, 2002).

„Město... má svoji poezii... odehrává se téměř vždy na místech s výhledem, řekou, stromem, mořskou hladinou či pevností na skále... I zarytí milovníci městské poetiky jsou skrytými krajináři.“ (Cílek, 2008)

Krajinná ekologie označuje krajinu za část zemského povrchu, která se skládá z vzájemně se ovlivňujících (dnes bychom řekli spíše funkčně propojených) ekosystémů (Forman, Godron, 1993). Proti tomuto typu široce rozšířené definice existují námitky. Jednou z nich je tvrzení, že krajina je sice složena z jednotlivých funkčních prvků, ale činitelem, který dokáže přesáhnout rozměr těchto jednotlivostí, je právě lidské vnímání. Je známo, že pokud se člověk soustředí na jednotlivé krajinné útvary, není schopen vnímat celek, tedy právě krajinu (Hájek, 2002).

Toto pojetí je obsažené a rozšířené v konceptu *krajiny jako interpretovaného textu*, který představil Jiří Sádlo jako druhou možnost pohledu na krajinu v opozici k redukcionistické definici krajinné ekologie. Sádlo krajinu chápe jako poslední článek ve vztahu organely – buňka – tkáň – orgán – jedinec – populace – společenstvo – krajina. V tomto pojetí každá krajina představuje osobnost, svébytný fenomén mající svůj *genius loci*. Čtenářem tohoto textu – krajiny je vedle člověka i každá její složka, která krajinu nejen čte-registruje, ale také spoluvytváří a přetváří (in Hájek, 2002).

Podle biologa Davida Storcha „krajina možná není, neboť jde pouze o naši interpretaci toho, čemu rozumíme, ale příroda určitě je“ (tamtéž). Krajina je tak pojímána jako

²¹ Skýbová ve své disertační práci upozorňuje, že „věda je vystavěná na zkušenosti přírody, ale to neznamená, že „fakta“ jsou touto zkušeností“ (Skýbová, 2008).

jedna „varianta“ přírody, jako „interpretace“ přírody, jako něco, skrze co „čteme“ skutečnou přírodu. Storchova definice obsahuje ještě jeden důležitý postřeh. Vystihuje rozpor, který lze v uchopení přírody pozorovat. Na jedné straně je tu nezpochybnitelná existence přírody jako objektivního jevu nezávislého na člověku, na straně druhé je zde ono lidské chápání a interpretace přírody. Zřetelně to vystihuje Erazim Kohák: „Stromy, mývaly, dikobrazy můžeme považovat za něco daného, avšak příroda *jako celek*, jako ucelená skutečnost s vlastním smyslem, vlastní hodnotou, vzniká teprve v lidské zkušenosti.“ (Kohák, 1998)

To přibližuje báseň Williama Blakea:²²

Nature has no outline, but Imagination has.
Nature has no tune, but Imagination has.
Nature has no supernatural, and dissolves.
Imagination is eternity.

Příroda nemá obrys, ale Představivost obrys má.
Příroda nemá melodie, ale Představivost melodii má.
Příroda nemá nadpřirozena a pomíjí.
Představivost je věčnost.²³

Zároveň každý jednotlivec při pohledu do krajiny vnímá jiný obraz.²⁴ Například renesanční básník Francesco Petrarca při výstupu na horu (v té době velmi nevšední jev), není unesen ani tak rozhledem jako spíš představou bájného Olympu a Hannibalovým pochodem (Stibral, 2005). Podobně Julius Zeyer tvořil podle určitého schématu: 1. – pozoroval krajinu, 2. – v jejím světle si vyvolával přečtený příběh, většinou nějakou starou báji a 3. – podle míry svého souznění vzniklý obraz obnovoval a domýšlel. Připomeňme si také výrok impresionismu: jediné, co lze objektivně zaznamenat jsou „čistě subjektivní optické vjemy“ (tamtéž).

Také každá kultura vnímá, prožívá a interpretuje přírodu svým vlastním způsobem – tzn. vytváří si určitý *sociokulturní konstrukt*, který je závislý na historickém a kulturním kontextu,²⁵ individuálních zkušenostech a výsledcích sociálních interakcí

²² Citováno podle Kiely, R.: *Man and Nature*. Little, Brown and Company. USA 1966.

²³ Vlastní překlad.

²⁴ Viz str. 48, kap. Teoretické poznatky k pojmům hodnoty, vnímání, motivace a pracovní činnosti.

²⁵ Viz např. zmiňovaný hyletický a eremiální kulturní okruh.

(Corbett in Hausenblasová, 2008). Třeba vnímání přírody u australských aborigines je založené na jejich mýtickém vnímání světa známého jako „dreaming“.²⁶ Evropské vnímání přírody zase jednoznačně upřednostňuje přírodovědu jako „objektivní“ a „přirozený“ popis toho, co příroda je (Kohák, 1998).

4.5.1. Krajina jako domov

„Krajina domova je plynutí, ve kterém se lidské v nás mísí s přírodním a výsledná směs pak stojí podobně jako hudba či poezie někde mezi člověkem a živly.“ (Cílek, 2008)

S přírodou je spojena celá lidská fylogeneze a podíváme-li se i na jednotlivou lidskou ontogenezi, je také vždy spojena s určitou ekologickou nikou, určitým typem přírodního prostředí. Zde ve střední Evropě jsme například zvyklí na kulturní krajinu v intencích zahrady, která je světlá, předvídatelná, přátelská a produktivní (Novák, 2006).

Váhu fyzického prostředí dokazuje silný citový vztah lidí k domovu – k místu jejich rodiště či častého pobytu. Podle Šmajse je rodinné zázemí i zázemí fyzického prostředí – krajiny a přírody – dodnes to, co nelze dítěti nahradit jiným způsobem. Přičemž oboje (krajinu i rodinu) si lidé osvojují nejtrvalejší formou paměti, tzv. *imprintingem*²⁷ (Šmajš, 2008).

Toto prvotní vtištění krajiny vysvětluje nejen niterný citový vztah člověka k přírodě a krajině²⁸ vůbec, ale zdůvodňuje také potřebu opakovaných návratů člověka do krajiny

²⁶ Jeden z příběhů zní např. takto: „Lidé z pouště ve středu kontinentu mluví o tvořivém období velkého Ducha Tjukirity, za jehož časů byla země plochá deska s obrovskou nevýraznou plání, která se rozprostírala až k horizontu a byla bez řek a hor. Jak roky postupovaly, mnoho mytických bytostí se vynořovalo zpod zemské kůry a chodilo po světě. Měli podobu mnoha zvířat, hmyzu, hadů, klokanů, ptáků, medových mravenců i termitů. Přitom žili a chovali se stejně jako lidé. Když Doba Snů pomínula, mytické bytosti opustily své živoucí schránky, ale na oplátku v nich zanechaly kousek sebe samých. Vytvořili tak nejen zvířata a rostliny, ale i skály, jezírka, stromy, jeskyně a balvany. Tyto přírodní útvary nesou jejich stopy, nazývají se Kuranity a jsou posvátnými místy. Všichni domorodci proto musí tato místa chránit, jinak by zvířata, rostliny a lidé nemohli žít“ (Coleman, 2005).

²⁷ Neboli vtištěním. Jedná se o přímé mimoslovní osvojování reakcí, postupů, poznatků a hodnot na základě hry, pozorování, napodobování a aktivního dotýkání se věcí, probíhá v rané fázi vývoje a předchází socializaci neboli sociálnímu učení (Šmajš, 2008). Viz „naturalizace“ v kapitole Hodnota přírody.

²⁸ Vtištění prvotní krajiny neseme po celý život jako skryté tajemství vlastní osobnosti, jako prizma poznávání a hodnocení světa kolem nás. Člověk cítí, že odněkud pochází, z nějaké země, krajiny a kultury (tamtéž).

jeho dětství. „Vtištění prvotní krajiny neseme po celý život jako skryté tajemství vlastní osobnosti, jako prizma poznávání a hodnocení světa kolem nás. Člověk cítí, že odněkud pochází, z nějaké země, krajiny a kultury“ (tamtéž). Šmajs také dodává, že podobně jako při formování mláďat hraje klíčovou roli doupe, péče matky a hostitelský ekosystém, tak i domov u většiny lidí znamená místo, kde se utvářel jejich prvotní vztah k vnějšímu fyzickému prostředí, vědomí jejich vlastní identity, odlišnosti i sounáležitosti s přírodou (tamtéž).

4.5.2. Autenticita a genius loci

Cílek v textovém doprovodu černobílých fotografií Hany Rysové uvádí, že civilizace se odehrává v prostoru, kdežto kultura v určitém místě. Prostor je spíš o vztazích a pravidlech, místo je spíš o hodnotách a citech. Prostor umožňuje vydělávat peníze, místo nám umožňuje někam patřit (Rysová, Cílek, 2005). V návaznosti na předchozí kapitolu se tak dá říci, že člověk je místem formován specifickým způsobem, který vychází z autenticity a genia loci daného místa.

„Rozměry místního stavebního dřeva omezovaly délku trámů, a tím i rozsah klenebních polí a šířku budovy. To způsobovalo vnitřní jednotnost všech budov v dané oblasti, dokonce i v rozmezí několika staletí.“ (Day, 2004)

Jongepierová ze zkušenosti při záchraně Bílých Karpat přichází se zajímavým zjištěním, že na tradičním obrazu krajiny s loukami a sady starých odrůd ovocných stromů lze vydělat stejně jako na folklóru. Zdá se, že se dostáváme do doby, kdy kultura, jejíž vznik a chod je pevně svázán s konkrétním přírodním prostředím, směřuje člověka zpět k tomuto prostředí (Jongepierová, 2008).

„Teprve prostřednictvím jedinečného, zvláštního může totiž kulturní člověk rozumět obecnému a globálnímu – a snad i sám sobě.“ (Šmajs, 2008)

4.6. Hodnota přírody

Přírodě jsou připisovány různé hodnoty, v závislosti na tom, kdo a proč ji hodnotí. Obecně lze chápat hodnotu především *instrumentálně*, tzn. něco je prostředkem k vytvoření hodnoty jiné a pak jako *hodnotu vlastní*, která existuje aniž by musela být objektu přisouzena a která je nezávislá na měnícím se lidském názoru a povaze. V přírodě se podle Rolstona tyto dvě hodnoty prolínají: „... pěníce kontroluje populaci hmyzu a sama se stává potravou. Její život je vlastní hodnotou a zároveň instrumentální pro predátora i pro další populace pěníc. Organismy hodnotí své zdroje instrumentálně, protože určité hodnocení je jim vlastní – hodnocení sebe sama, své formy života. Život je bráněn pro sebe sama.“²⁹ Erazim Kohák v Zelené Svatozáři mluví v podstatě stejně, když říká: „Každý život si cení sebe sama, tedy je hodnotou pro sebe“ (Kohák, 2004). To je důležitý argument, který popírá východisko subjektivistického pojetí, kdy je hodnota přírodě přisouzena pouze na základě vztahu k ní. Pokud mezi přírodou a člověkem neexistuje vztah (tzn. vztah, kterého si je člověk vědom), nemá pak příroda přisouzenou žádnou hodnotu. Pokud ale člověk, v intencích zmiňovaných autorů a slovy Skýbové, „... chápe život jako účelově zaměřenou činnost,³⁰ lze spatřovat hodnotu ve vztahu každého života ke svému životu“ (Skýbová, 2008). Z toho vyplývá, že vlastní hodnota bývá přiřazovaná zejména tomu, co je živé. To je v podstatě myšlenkové vymezení *biocentrismu*, kdy každý individuální organismus je teleologické centrum života (tj. má svůj účel) a směřuje za vlastním dobrem (Ondok, 1998).

Zdá se, že právě pojem vlastní hodnota je klíčový v rozeznání i dalších typů přístupu k přírodě. Druhým je *antropocentrismus* kladoucí důraz na onu instrumentální – užitkovou hodnotu přírody pro člověka. Podle Librové můžeme rozlišit tři typy antropocentrismu:

1. ontologický (člověk je vrcholem evoluce a je uzpůsoben k dalšímu vnitřnímu růstu)
2. poznávací (člověk nemůže vidět svět jinýma očima)

²⁹ Citováno podle Skýbové, 2008.

³⁰ Srovnej s výrokem Aristotela: „Příroda je příčina, příčina, která koná za nějakým účelem“ („...Nature is a cause, a cause, that operates for a purpose“; in Kiely, 1996)

3. hodnotový (hodnoty se odvozují od prospěchu člověka, morální závazky se vztahují pouze k lidem, např. potomkům)³¹ (Librová, 1997).

Librová zastává názor, že nejlepší formou antropocentrismu je kombinace 1. a 3. typu, která se dá nazvat etikou vznešeného lidství³² (člověk je schopen soucítění, mezidruhového altruismu; Librová, 1997). Podle Rolstona tak správně pochopený antropocentrismus nemůže vést k ničení přírody (in Ondok, 1998).

Podle *ekocentrismu* má pak hodnotu nejen člověk, resp. živé bytosti, ale celá příroda (proto se také mluví o etice Země). „Otázku, co je dobré a co špatné, nemůžeme řešit jen ve vztahu k pouhé části biotického systému (nejčastěji ke člověku), ale vždy ve vztahu k celému systému, aby se docílilo rovnováhy života“ (Kohák, 1998). Nejznámější představitel ekocentrismu Aldo Leopold píše: „správné je to, co přispívá k zachování integrity, stability a krásy celého společenství života.“³³ Známy Leopoldův výrok „myslet jako hora“³⁴ má tedy znamenat „pečování o rovnováhu života“ (Pavelková, 2001). V ekocentrismu si je člověk ontologicky roven se vším a bioticky si je roven se živými organismy. A tím, že člověk „ví, že, ví, že, ví, že, ví“, se stává prostorem, ve kterém si příroda uvědomuje sebe samu.

Rolston v podobných intencích zavádí vedle instrumentální a vlastní hodnoty ještě jednu kategorii, tzv. hodnotu *systemickou*. Jedná se o hodnotu kvalitativně vyšší než je vlastní hodnota částí. Systemická hodnota není uzavřena v individuích a není sumou částečných hodnot. Je to produktivní proces. Jejími produkty jsou vlastní hodnoty včleněné do instrumentálních vztahů. Jako by měl hodnotu celý systém. A tento systém produkuje stále vyšší komplexitu a diverzitu forem a také stále více a vyšších individualit. (in Skýbová, 2008)

³¹ Viz známá, ale překonaná definice trvale udržitelného rozvoje jako rozvoje, který zajistí potřeby současné generace aniž by omezil možnosti příštích generací uspokojovat jejich potřeby (Brundtlandová, 1991).

³² Podle E. Koháka (1998).

³³ Citováno podle Kohák, E. *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky* (1998).

³⁴ „Thinking like a mountain.“ Tento obrat má původ v konkrétní události, kdy Aldo Leopold jako lesník ve třicátých letech minulého století zastřelil v horách vlčici. Byl to běžný úkon, protože vlci byli považováni za škodnou. Posléze byli ale vlci vyhubeni a tím se přemnožila spárkatá zvěř a dobytek mohl spásat zeleň až u lesa. Ta byla brzy spasena a prudké deště odplavily zeminu z hory tak, že z ní zůstala pustá skalnatá pláň (Pavelková, 2001). Pavelková vysvětluje: „... když uvážíme tři prvky systému – např. les, srnka a hora, můžeme říci, že pro les je škodnou srnka, pro srnku je škodnou vlk. Ale hora se neptá na jednoho konkrétního jedince, který by pro ni představoval škodnou. Hora se dívá z perspektivy celku – škodnou je pro ni to, co ohrožuje rovnováhu života (tamtéž).

Podobně smýšlí také Šmajs, když se pokouší o ontologickou rehabilitaci přírody. Podle něho dnes totiž převládá chápání přírody jako neurčitého, obsahově nesprávného pojmu, vyjadřující „nižší formu pohybu hmoty, jako geografické prostředí, terén či materiál pro stavbu kultury“ což je nutné změnit. Šmajs nabízí nové ontologického pojetí přírody jako „... gigantického procesu spontánně tvořivé samoorganizace vesmíru, nikoli jako předmětné struktury,“ které označuje za mechanistické pojetí přírody. Příroda v této rehabilitaci zahrnuje *aktivitu* a *uspořádanost* jako své nejdůležitější ontické charakteristiky. Je základem všech hodnot (stejně jako systemická hodnota vytváří jednotlivé vlastní hodnoty) a je jediným možným domovem člověka a lidské kultury. Šmajs nehovoří o krizi přírody, ale o krizi kultury. Totiž to, jak se vlivem kultury změnila příroda, má na kulturu vliv. Přírodní procesy jsou schopné fungovat i bez kultury, jsou autonomní, ale kultura podle Šmajse není schopna fungovat bez přírodních procesů, neumí je vytvořit ani nahradit (Šmajs, 2008). Toto tvrzení koreluje s konceptem silné udržitelnosti, jednoho ze dvou názorů na dosažení udržitelnosti diskutovaných na poli environmentální ekonomie. Tento koncept zdůrazňuje nesubstituovatelnost přírodního kapitálu ostatními – lidsky vytvořenými kapitály z toho důvodu, že některé formy přírodního kapitálu poskytují základní funkce, které podporují život na Zemi a jejich ztráta je nevratná³⁵ (Norton in Arler, Svennevig, 1997).

Rolston zdůrazňuje, že hodnota se nerodí až na lidské úrovni. Lidé pouze hodnotu přemísťují a zpracovávají to, co již bylo vytvořeno přírodou. Ačkoli se zdá, že vzniká až na vrcholu evoluce, je přítomná už předchůdců. „Vždyť jak bychom mohli být nabíti hodnotou, kdyby tu nebylo nic, co by nás nabíjelo?“³⁶ Některé zkušenosti hodnot jsou společné všem – například západ slunce. Mason a McCarthy při pozorování medvědů zjistili, že západ slunce chodí pozorovat také. „Medvědi sedávají a dívají se na západ slunce, jakoby v meditaci. Podle přírodovědců se zdá, že v něm mají zálibu.“ (Mason, McCarthy, 1998)

Rolston podotýká, že nemáme žádné orgány, kterými bychom vnímali hodnotu (chutnali, dotýkali se, viděli...) a proto musí mít hodnoty původ v nějaké hlubší

³⁵ Oproti tomu stojí koncept slabé udržitelnosti zastávaný teoretiky ekonomie růstu, kteří tvrdí, že lidsky vytvořený kapitál jako je infrastruktura a technologie mohou přírodní kapitál substituovat (tamtéž).

³⁶ Citováno podle Skýbové, 2008.

mentální úrovni. Na objektivní existenci hodnot v přírodě tak můžeme poukázat, když dáme do souvislosti hodnotu s faktem: „Jde pouze o odhalování kvality v přírodě. Tak můžeme mluvit o hodnotě výživy, potravního řetězce, fotosyntézy, mutace...“³⁷

Člověk je v provázané síti hodnot a tvorby nových hodnot. Ani člověka, ani žádné jiné individuum nelze z této sítě vyčlenit. Vše je v ní hodnotou, minimálně potencionálně. Realita přírody tomu odpovídá: v ní je vše – i trus – potenciální hodnotou, nikou, která jen vyžaduje obsazení (Skýbová, 2008).

Podobně i Šmajš říká, že: „... hodnotu, význam a smysl nedává... přírodě člověk, ale přirozený tvořivý proces života, který vytvořil také člověka jako svůj funkční prvek, má hodnotu, význam a smysl o sobě.“ Pozemské přírodě pak připisuje nejvyšší možnou hodnotu, *výjimečnost, tvořivost, paměť a posvátnost* a to zejména z toho důvodu, že současné živé systémy jsou potomky prvních forem života, jsou tedy jeho přirozenou pamětí. Tzv. *evoluční hodnota* živých organismů je přímo úměrná neopakovatelnosti vývojových podmínek a délce proběhnutého času. Tato nevyjádřitelná hodnota úzce souvisí s tím, že vznikly samovolně, v podmínkách, které už neexistují a „nedají se vytvořit znovu tak, jako se dá obnovit les“ (Šmajš, 2008).

4.6.1. Zelená teorie hodnoty

O paměti a evoluční hodnotě mluví i Goodin ve své *zelené teorii hodnoty*. Podle něj to, co činí přírodní objekt hodnotným, je jeho „naturalness“, tedy přirozenost,³⁸ nikoli jeho fyzický aspekt (např. pevnost diamantu). Tato přirozenost je dána historií procesu, kterým byl objekt stvořen. Goodin to vysvětluje na příkladu uměleckého díla. Pokud by byl restaurátor schopen vyrobit dokonalou repliku díla, přesto pro nás originál bude mít větší hodnotu. I pokud by důlní společnost provedla rekultivaci těžného místa, už to pro nás nebude stejné, protože nelze restaurovat vývoj v čase, tedy historii. Také ačkoli restaurátoři dokáží znovu vytvořit jednotlivé přírodní objekty, nedokáží vytvořit přírodu jako již zmiňovanou tvořivou sílu, spontaneitu. Tak Goodin dochází k tomu, že lidé si ve skutečnosti necení nekonečné různorodosti a bohaté komplexity přírody, ale cení si přírodních procesů, které je vytvářejí. Podle něj chtějí lidé cítit určitý smysl

³⁷ Citováno podle Skýbové, 2008.

³⁸ Lze přeložit také jako přirozený stav, nestrojenost a bezprostřednost (Poldauf a kol., 2001).

a uspořádání ve svém životě. To vyžaduje, aby jejich život byl zakotven ve vnějším kontextu. A produkty přírodních procesů poskytují přesně takový kontext. Na produktech přírodních procesů je hodnotné zejména to, že jsou to výsledky něčeho většího než jsme my (Goodin, 1995).

„Příroda má svoje dějiny, které jsou systémem zkušeností. Příroda je památka, která má budoucnost.“ (Cílek, 2004)

4.6.2. Příroda jako činitel harmonicky rozvinuté osobnosti

„V sociálním prostředí, které představuje stále menší a menší možnost orientovat se, je úloha krajiny jako čehosi stabilizujícího velmi podstatná. Z tohoto pohledu je krajina velmi důležitým referenčním systémem našeho vztahování.“ (Cílek in Hájek, 2002)

Šmajš se zabývá rolí přírody ve vývoji lidské osobnosti. Uvádí, že stejně jako plnohodnotný vývoj dítěte po narození může probíhat pouze za přítomnosti pevné citové vazby k dospělému člověku – nejčastěji k matce, tak i hluboký citový vztah k přírodě a krajině (a pravděpodobně i normální citový vývoj jedince vůbec) potřebuje přítomnost ještě někoho dalšího – přírody – jako nepersonifikované a méně egocentrické osoby. Šmajš hovoří přímo o tzv. *naturalizaci*, procesu, který doprovází socializaci při formování lidské osobnosti. Naturalizace probíhá neverbálním osvojováním přírody a volné krajiny hrou, přímým hmatovým kontaktem či aktivitou dětí ve venkovním prostředí. To zajišťuje normální vývoj lidské osobnosti (Šmajš, 2008).

„Příroda spolu s rodičovskou péčí nejvýrazněji po tisíciletí utvářela psychosomatickou strukturu lidské osobnosti. Pobyt dětí ve volné přírodě je učil rozvíjet nejen pohybové dovednosti a jemnou motoriku rukou, které jsou předpokladem pozdějšího rozvoje inteligence, ale také správně vnímat, cítit, poznávat, hodnotit, spolupracovat i bojovat.“ (Šmajš, 2008)

Také výzkum švédských dětí v mateřských školách, který popisuje Franěk ukázal, že děti, které pobývaly venku za každého počasí, byly méně nemocné a měly lepší motorické dovednosti. Rovněž jejich hry vypadaly poněkud jinak než hry ostatních

děti; byly daleko různorodější, více rozvíjely představivost, emocionální citění a sociální dovednosti. Děti se také byly schopné více koncentrovat, než jejich vrstevníci, kteří se si hráli uvnitř (Franěk, 2001). Tento výzkum také potvrdil teorii amerických environmentálních psychologů Kaplana a Kaplanové (Kaplan, Kaplanová in Franěk, 2001), kteří tvrdí, že pobyt v přírodě působí kladně na regeneraci unavené pozornosti.³⁹

Možná právě kvůli zkušenosti přímého kontaktu s konkrétním prostředím mají lidé podle Macnaughena tendenci oceňovat přírodní prostředí okolo sebe nikoli jako součást nějaké univerzální a zobecněné abstrakce, ale spíše na pozadí konkrétních každodenních aktivit jako je zahradničení, procházky, rybaření, horolezectví či dokonce jízda v autě (Macnaughen, 2003).

³⁹ In Franěk, M.: Vzdálení dětí přírodnímu prostředí. *Zpráva z výzkumu. Publikováno ve Zpravodaji ekologické výchovy Sisyfos 11/2001*. Dostupné na <http://www.volny.cz/evans01/sisyfos/frnk.html>

4.7. Hodnota přírody v její ochraně

Proč člověk chrání přírodu? Podle Růžičky obecně existují tři základní typy postojů, které souvisí s předešlou kapitolou o hodnotě přírody. Prvním je pojetí, kdy člověk chrání přírodu pro sebe, pro následující generace. Druhý náhled je založen na uznání vlastní hodnoty přírody a živých tvorů. Příroda zasluhuje ochranu už proto, že je, pro hodnotu života jako takového. Třetí postoj vychází ze zážitku víry a posvátné úcty. Příroda je posvátná – buď jako součást nebo aspekt božství, nebo jako Boží stvoření. Člověk může s úctou a vděčností využívat darů přírody, současně však nemá právo ji ničit nebo drancovat (Růžička, 2000).

Ignatow vymezil dva kulturní modely, které kromě vztahu přírody a moderní lidské společnosti také zohledňují reakci lidské společnosti na environmentální problémy. Prvním z nich je nedávno rozšířený *ekologický kulturní model*,⁴⁰ který přírodu považuje za ekosystém fyzicky integrovaný s lidskou společností. Příroda je oddělena od Boha a přidělena k racionalizované lidské společnosti, následuje zákony a zahrnuje lidský druh jako svou nedílnou součást. Věda tyto zákony odhaluje a je jakousi spojnicí mezi moderní společností a jejím přírodním prostředím. *Duchovní kulturní model* zahrnuje více postojů a směrů. Je charakteristický vysokým oceněním přírody a hlubokým soucitem s ostatními druhy. Tento model předpokládá zejména posvátnost přírodního světa a jeho harmonii, za předpokladu, že je ponechán sám sobě a není ohrožen lidskou aktivitou. Duchovní model je přítomen v dlouhé náboženské tradici Západu, ale například i v Asii existují islámská chráněná území bez přítomnosti lidské aktivity, tzv. *hima*, zakládaná již století po odchodu Mohammeda, která se velmi podobají chráněným lokalitám a národním parkům Evropy a Ameriky. Podle tohoto modelu by měly být lidská kultura a příroda drženy odděleně, aby se uchovala posvátnost a čistota přírody (Ignatow, 2006).

Téma ochrany přírody ve svém příspěvku zajímavě rozebírá také Kay Milton. Zkoumá, jak je příroda chápána v praktické ochraně přírody západních zemí.⁴¹ Uvádí, že ochránci přírody musí rozlišovat, co je a co není příroda, protože jinak by mohli chránit v podstatě všechno, což nedělají. Tak jsou ceněny a chráněny původní lesy

⁴⁰ Tento model je podle Ignatowa v České republice populárnější (Ignatow, 2006).

⁴¹ Konkrétně se jedná o Velkou Británii a Irsko.

stvořené přírodou bez zásahu člověka více než ty sekundární, které vyrostly po té, co lidé dané místo pokáceli. Podobně se rozlišují i původní druhy od druhů introdukovaných. Kritériem pro ochranu se tak stává míra **přirozenosti** (naturalness), což je tím, co dává danému místu nebo druhu hodnotu. Milton dochází k tomu, že ochránci přírody tak vytvářejí určitou formu dichotomie přírody a kultury, kde příroda je zranitelná kulturními silami a musí se chránit nebo obnovovat (in Arler, Svennevig, 1997). Další velkou charakteristikou přírody je v ochranářském myšlení biodiverzita – **rozmanitost**. Ta slouží potřebám samotného života a prospívá evoluci. Rozmanitost znamená potřebu oceňovat více to, co se vyskytuje řídce než to, co se vyskytuje běžně. Milton naznačuje, že ochráncům jde v přírodě více o rozmanitost než o přírodu jako takovou. Například pokud nějaký široce rozšířený druh ohrožuje druh s menším výskytem, pak je tento druh usměřován tak, aby ten druhý měl šanci se více rozšířit. V ochranářském pojetí je příroda a kultura od sebe oddělená, přičemž kultura může jak poškodit přírodu, tak jí prospět (například opuštěné lomy jsou často významná botanická naleziště). Příroda je však hodnotnější než kultura. Evoluční biologie, ze které většina ochránců čerpá své pochopení biodiverzity, umísťuje lidstvo do přírody, jako produkt stejných sil, které zformovaly ostatní druhy. V tomto kontextu pak nelze uvažovat lidské aktivity jako něco mimo přírodu.

Podle Milтона by zrušení dichotomie přírody a kultury znamenalo přijmout přírodní status lidských bytostí, považovat lidskou činnost a produkty za součást přírodního řádu a definovat přírodu jako celistvé schéma všeho, k čemu lidské bytosti a vše ostatní patří. Kultura by byla součástí přírody (Milton in Arler, Svennevig, 1997). Také Sádlo se zabývá touto problematikou. Současný trend podle něho stírá pojmové hranice mezi přírodním a umělým. Louka nebo pes domácí jsou stoprocentní přírodou i stoprocentním kulturním výtvozem. Člověk už není něco nepřirodního a nepřirozeného a příroda něco nelidského a neumělého. To vede k postupné diskreditaci pojmů příroda a přirozenost ve smyslu něčeho zásadně odlišného od člověka (Sádlo, 2005).

Vlastní hodnota přírody je většinou rozvíjena nějakou formou neantropocentrické etické teorie. Smyslem rozvíjení ekologické etiky založené na koncepci vlastní hodnoty je vytvoření vhodného základu pro ochranu přírody (Skýbová, 2008). Podle Skýbové důraz na vlastní hodnotu vytváří dojem, že při ochraně živočichů nezáleží na

tom, zda vůbec mají kde žít, zda mají životaschopnou komunitu, ale jen na tom, kolik jich je, zcela v izolaci od zbytku světa. Ochranu neživého světa – hor, jeskyní, řek, ale také lidských výrobků je pak těžké obhájit. V případě biocentrismu je možné chránit neživé pouze jako zdroje pro živé. Jinak je neživé z etických ohledů vyloučeno. Za vhodnější proto Skýbová považuje antropocentrickou hodnotu, ale nezávislou na individuálním hodnocení, protože umožňuje chránit i neživé jeskyně a jiné přírodní útvary, které člověk oceňuje pro jejich krásu. Mohly by zde sehrát roli i instrumentální hodnoty, alespoň z hlediska pořadí ohledů a ochrany.

Také H. Skolimowski, který rovněž odmítá neantropocentrismus, prosazuje jako optimální východisko antropocentrismus včleněný do hlubšího principu posvátnosti života. Posvátnosti je dosahováno skrze evoluci. „Život je božský a my sami jsme fragmenty božství, uskutečňujícím se Bohem“ (in Skýbová, 2008).

„Je nutné chránit nejenom to hodnotné, ale také to, co máme rádi.“ (Cílek, 2004)

4.8. Teoretické poznatky k pojmům hodnoty, vnímání, motivace a pracovní činnosti

Pro porozumění lidskému chování je nutné znát jeho motiv a motiv úzce souvisí s hodnotami – s hodnotovou orientací jedince (Homola, 1977). V antice i ve středověku byla hodnota spojována s dobrem: cokoli je, je dobré. Dobro není oddělené od bytí. Hodnota je a její vznik není závislý na nějakém hodnotícím subjektu, existuje nezávisle na našem hodnocení. Novověká představa dobra či hodnoty pak už závisí na člověku. Hodnota je výsledkem hodnocení člověka (tamtéž). Oba významy pojmu hodnota se pokouší spojit Skýbová ve své disertační práci o vlastní hodnotě přírody: „Svět si můžeme představovat jako prostoupený dobrem, ačkoliv budeme chápat část hodnot jako něco závislého na našich žádostech (subjektivní), část jako kulturou podmíněné (tu vznikají hodnoty estetické, ekonomické, kulturní,...) a část jako na skutečnosti nezávislé ideály, které jsou výzvou k naplnění“ (Skýbová, 2008).

Podle Fromma jsou hodnoty zakořeněny v samotných podmínkách lidské existence. Vnitřními hodnotami jsou potřeby a potřeby jsou našimi schopnostmi. V tom rozsahu jak se liší schopnosti jedinců, liší se i jejich hodnoty. Například lidé se schopností milovat mají potřebu a impuls milovat, aby se cítili šťastnými (Fromm, 2008). Podle Homoly dávají hodnotové systémy životu smysl. Akt chování pak uspokojuje vždy nějakou potřebu, např. představu nějaké hodnoty (Homola, 1977).

V rámci sociálních interakcí dochází k tzv. *principu vzájemné výměny hodnot*, kdy si lidé při vzájemné interakci vyměňují hodnoty. Vstupují do interakcí, pokud jim přinášejí určité hodnoty a pokud hodnota toho, co do interakce vloží nepřesahuje to, co získávají. Tyto akty se odehrávají v emoční rovině. Lidé si tak vzájemně mohou vyměňovat např. laskavost, lásku, úctu, jistotu atd. Jednu z klíčových rolí během této výměny hraje lidské ego. Naprostá většina lidí touží po evalvací ega, tzn. zvýšení pocitu své vlastní hodnoty (Nakonečný, 1997). To je do velké míry určitou hybnou silou sociálních interakcí. Například ochota dávat rady může být dána spíše tím, že člověk získává pocit prestiže, než že by rád a nesobecky obětoval čas druhému. Pokud k evalvací ega nedojde, dochází k negativní zkušenosti. Jak uvádí Homola, „... hodnota zahrnuje vztah subjektu a objektu a je pro individuum nejprve stimulem. Co individuum vidí jako žádoucí, má pro něj cenu a je hodnotou.“ (Homola, 1977) Hodnotu vyměníme za hodnotu, která má pro nás hodnotu. Např. pokud je jeden

člověk druhému nesympatický, nepůjde mu tolik o získání jeho uznání jako u člověka, na kterém mu záleží. Stejně tak, pokud člověk nemá vztah k horám, nebude vynakládat úsilí a riziko výstupu na horu jako horolezec, který směnil své odhodlání a fyzickou námahu za dosažení vrcholu hory. Nakonečný toto přirovnává k běžným tržním vztahům nabídky a poptávky (Nakonečný, 1997).

Z hlediska hodnotového systému je zajímavá teorie **sebeaktualizace**. Podle Maslowa je základním motivem lidského chování univerzální potřeba nazývaná jako *tendence k sebeaktualizaci*, tj. k sebevývoji, seberůstu, k uplatnění všech potencialit jedince, k seberealizování. Jedná se o princip, díky němuž se člověk vyvíjí a stává se komplexním.

„Jedinci snažící se o sebeaktualizaci jsou vyzrálější a lidštější a dospívají k vývojově vyšším motivacím, k metamotivaci, k metapotřebám.⁴² **Jsou to lidé oddaní nějakému úkolu, či něčemu „mimo sebe“, něčemu neosobnímu či nadosobnímu, obětující se nějakému poslání.**“ Maslow tyto hodnoty, se kterými se lidé vnitřně ztotožňují, nazývá B-hodnoty⁴³ (od being – bytí, tedy hodnoty bytí; Maslow, 2000). Navazuje tak na dva známé koncepty Ericha Fromma – mód „být“ a mód „mít“ jakožto dva způsoby žití života. Vztah existence ke světu orientované na „mít“ je přivlastňovací a majetnický. Člověk je zjednodušeně tím, co vlastní (majetek, akademické tituly atd..). Vztah existence ke světu orientované na „být“ je živý a organický. Bytí se týká zážitků a lidských zkušeností spíše než popsatelných věcí, které člověk vlastní. Podstatným znakem „bytí“ je aktivita – „tvořivé užívání vlastních lidských sil“⁴⁴ (Fromm, 1976). Vzpomeňme zde na etymologii slova příroda – konkrétně na slovo bhuti pocházející z indoevropského kořene bhu- a tvořící základ staročeskému „býti“. To naznačuje, že mód tzv. „bytí“ je zakořeněn v přírodě, v přirozenosti.

Maslow tyto hodnoty bytí ztotožňuje s „metapotřebami“, které mají biologické kořeny, je jen nutné umožnit jejich projev. Uspokojování těchto metapotřeb přináší největší

⁴² Podle Maslowa je metamotivace biologická základna určitých lidských hodnot – např. mateřství (Maslow, 2000).

⁴³ Jsou to např. celistvost, dokonalost, hravost, dobrotu, jedinečnost, pravda, spravedlnost, jednoduchost, atd. (tamtéž).

⁴⁴ Srov. s Ortovou: „...jeden z důvodů ekologické krize západní společnosti lze připsat nedostatečné péči o část kulturního kódu, která souvisí s emocionalitou, intuicí, imaginací a kreativitou.“ (Ortová, 1999)

radost či pocity štěstí, po kterých touží lidé „plně humánní“ (ti, co žijí spíše v módu „být“; Maslow, 2000).

V podobné intenci vymezuje evolucí zakotvené základní lidské potřeby i Fromm. Jedná se o *potřebu spřízněnosti* (náhrada instinktivního vztahu živočicha k přírodě), *potřebu transcendence* (nutnost člověka odpoutat se od svého zvířecího základu a stát se tvořivou bytostí), *potřebu zakořeněnosti* (vede nás k bratrství s ostatními lidmi a v integrální jednotu se světem), *potřebu identity* (člověk potřebuje být jedinečným individuem) a *potřebu uspořádání orientace* (stálý tlak na vytvoření určitého stálého způsobu jak vnímat svět a porozumět mu; Fromm, 1976).

Za jedno z východisek při utváření systému hodnot se považuje minulá zkušenost. Více autorů se zabývá tím, jak důležitá je příroda v procesu formování lidské osobnosti (viz předchozí kapitola). Výzkumy prokázaly, že kontakt člověka s přírodou v raném věku pomáhá zajistit zdravý psychický vývoj, to znamená i vývoj jeho hodnotového systému (Homola, 1977).

Neopomenutelným aspektem v interakci s přírodou je také vnímání. Výzkum procesu vnímání už se dnes neomezuje pouze na studium struktury a povahy vnějšího světa, ale zabývá se také celkovou psychickou orientací člověka. Objekt nevnímáme nikdy samostatně, ale ve vztahu k jiným objektům, takže jeho vnímání závisí částečně také na vnímání určitých vztahů mezi částmi, které formují celek. Navíc vzniká tzv. percepční pole, které zahrnuje celkové okolí včetně nás samých, jak je prožíváme v okamžiku chování. Vnímání je tedy proces, v jehož každém aktu jsou skryty minulá zkušenost jedince, celkový systém jeho motivů i současný motivační stav. Každý člověk si také jednotlivé vjemy svým způsobem a většinou spontánně uspořádává a organizuje. Tím je ovlivněn jeho obraz o světě (tamtéž).

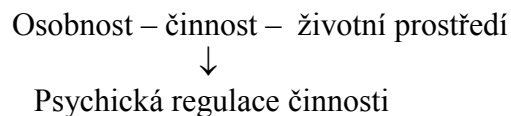
Existuje ohraničený počet základních otázek, na které lidé všech společností hledají odpověď a z odpovědí na ně podle Kluckhomové vyrůstají obecné kulturní hodnoty, které jsou poté přejímány jedinci (in Homola, 1977). Morris tak došel na základě zkoumání hodnot různých sociálních systémů ke třem základním složkám lidské osobnosti: *dionýsovská* (tendence uvolnit existující přání), *prométheovská* (afektivní

tendence manipulovat se světem) a *buddhistická* (tendence regulovat sám sebe) (tamtéž).

Hodnoty se také liší podle toho, odkud přicházejí. Jsou hodnoty s původem v objektivním zjištění vědy (něco je příznivé pro zdraví) nebo hodnoty s původem ve víře nebo pověře. To pochopitelně také souvisí s kulturou a s tím, na jaké bázi udržuje život své společnosti. Všeobecně však lze souhlasit s tím, že od deficitních potřeb osvobozený jedinec touží po kráse, dobru, spravedlnosti, tj. touží po estetických a jiných zážitcích (Homola, 1977).

Východiskem pro zkoumání lidské motivace je uvažování člověka jako činné bytosti. Proto se studium motivace značně opírá o studium lidské činnosti, která je usměrňována psychickými procesy poznávání, cítění a motivace a je determinována psychickými vlastnostmi člověka. Ty se projevují jako dispozice prožívání a chování, což jsou dva základní aspekty lidské psychiky (Nakonečný, 1997).

Činnost člověka je úzce vázána na prostředí a to má vliv na psychickou regulaci činnosti:

Podle Rubinštejna má prostředí v regulaci činnosti velmi významnou (ne-li rozhodující) úlohu, která ale není bezprostřední, protože je zprostředkována vnitřním prostředím člověka. Regulace pracovní činnosti v sobě zahrnuje regulaci psychických vlastností (např. svědomitost), regulaci psychických procesů (např. paměť a rozhodování) a regulaci psychických stavů (např. ospalost, prožívání pracovního výkonu, rozčilení; Rubinštejn, 1967).

Každý jedinec se tak nachází v „psychologickém“ poli, kde je vystaven vnitřním tendencím a vnějším pohnutkám a jeho jednání je výsledkem jejich silových vztahů. Díky činnosti člověk také uskutečňuje svou základní tendenci k psychickému růstu. Motivace tedy podněcuje k chování, které udržuje dynamický růst osobnosti a její vnitřní rovnováhu a zároveň dává chování jednotu a význam. Přirozenou součástí motivace je také osobní morálka (Homola, 1977).

Pracovník je motivován nejen tím, jakou práci dostane, ale také tím, jak vykonávaná práce uspokojuje některé jeho další osobní potřeby, zájmy a přání. Avšak ani společenský význam práce mu nebývá lhostejný, chce být platným členem společnosti. Komplexním motivem je pracovní spokojenost. Mezi spokojeností v práci a celkovou životní spokojeností je úzká souvislost. Skutečné pracovní uspokojení mohou zajistit pouze složky tzv. vnitřní motivace, tj. podněcování radosti z práce, tvůrčího přístupu k práci. Bez vnitřního zájmu o práci je málo pozitivního uspokojení. Zda takový zájem je, záleží na vlastnostech práce samotné, ale i na vlastnostech osobnosti. Spokojenost je víc než nebýt nespokojen, je doprovázena pozitivními pocity (Homola, 1977). To rozebírá i v rámci hlubinné ekologie Arne Naess. Důležitým momentem této filosofie je proces identifikace, kterým rozšiřujeme své já a směřujeme k seberealizaci. Oproti tomu představa oddělení vyžaduje vědomí povinnosti a konání je tudíž neradostné. Ztotožnění naopak přináší smysluplnost a radost, protože se zakládá na přirozené inklinaci (Naess, 1994).

Psychologie práce se zabývá také konkrétními podmínkami pracovního prostředí jako je osvětlení, hluk, ovzduší či barvy. Fyziologicky nás například modrá a zelená uklidňují, zatímco červená, oranžová a žlutá nás oživují. Svou roli hraje také povrch. Podle Cílka moderní barvy svou dokonalou texturou bez odstínů a hrbolků pohlcují světlo a člověka nudí. Nepravidelné povrchy naopak světlo lámou, odrážejí ho a tím září (Cílek, 2008). Stejně tak zvuky – hluk dopravy vytváří stres, zatímco šumění moře či ptačí zpěv ho odbourává (Day, 2004). Psychologové důležitost co nejvíce přirozených podmínek, zejména v souvislosti s pracovním prostředím vyzdvihují.

4.9. Shrnutí teoretické části

K otázce co je to příroda lze obecně přistupovat z několika hledisek. *Přírodovědný přístup* je založen na objektivním definování jednotlivých přírodních objektů a vztahů mezi nimi (ekologie), z čehož následně vychází i všeobecně platný postup ochrany přírody, který se uplatňuje na základě měřitelných ukazatelů a metod. Dále lze přírodu chápat prostřednictvím *lidského prožitku*, jako podnět pro lidskou psychiku. A to ve formě estetického zážitku, který lidé v přírodě nacházejí od doby, kdy postupným vývojem nervové soustavy člověk získal určitý nadhled nad okolním prostředím a byl tak schopen reflexe. Nebo dále jako stimul k *filosofickému hloubání*, kdy je příroda nahlížena spíše jako neviditelná abstraktní síla působící jako přirozenost jednotlivých přírodních procesů.

Kulturu ve smyslu specificky lidské niky pak lze nazírat jako určité přirozené pokračování biologické přírody v duchovní formě, odtud *kultura jako druhá příroda*, nebo je lze stavět do ostrého protikladu, jako příčinu a zároveň *následek lidského oddělení se* od přírody. Kratochvíl spolu s dalšími autory je však toho názoru, že příroda a duše člověka jsou vzájemně propojené a je nutné jejich spojení udržovat. To vyplývá také z Naessovy hlubinné ekologie, kdy příroda je nástrojem a do jisté míry také cílem uvědomění si vlastního Já (Self) či podle Schultze, kdy příroda je v nejvyšší míře inkluze shodná s reprezentací Self.

Vnímání přírody stejně jako percepce krajiny je subjektivní záležitost, kterou Sádlo popisuje jako tzv. interpretační text, kdy každá část krajiny – včetně pozorovatele má svou vlastní interpretaci toho, jak krajinu chápe nebo lépe řečeno vnímá. Stejně to může být i s přírodou, jak líčí W. Blake ve své básni, kde obrys nemá příroda, ale představivost.

Ze všech přístupů lze teoreticky odhadovat **hodnoty přírody**, které lidé cítí. Příroda má tak jednak *hodnotu instrumentální*, poskytuje výživu a podněty lidské společnosti a jednak *hodnotu vlastní* – sama o sobě jako tvořivá životodárná síla. V tom smyslu je příroda hodnotná díky přírodním procesům, které dávají vznik jednotlivým přírodním objektům a také díky historickému tvůrčímu vývoji těchto procesů. Zároveň příroda

poskytuje kontext lidskému životu, který díky tomuto kontextu nalézá svůj smysl. V tomto ohledu hraje příroda významnou roli už při *formování lidské osobnosti*, kdy kontakt s přírodou v raném věku je pro člověka stejně důležitý jako proces socializace. Příroda pomáhá vytvořit zdravý vývoj lidských emocí a citů. *Kontakt s konkrétním přírodním prostředím v raných letech* pak může vysvětlit to, že si lidé cení spíše konkrétního místa či přírodního objektu než přírody jako abstraktní entity. Tyto konkrétnosti v rámci určitého místa hrají také zásadní roli při utváření důležitého pocitu domova, autenticity či *genia loci* daného místa.

Konečně ochrana přírody je téma diskutované na hranici přírody a kultury. Stěžejními pojmy jsou přirozenost a rozmanitost. Ignatow rozvíjí *ekologický model* založený na poznání vědy a *duchovní model*, který upřednostňuje posvátnost přírody. Růžička pak nabízí tři důvody ochrany přírody: a) pro člověka, pro následující generace, b) kvůli vlastní hodnotě přírody a živých tvorů, c) z posvátné úcty k přírodě.

5. EMPIRICKÁ ČÁST

VELKÝ ZÁKON

Slyš Velký zákon! Ten at' krok tvůj řídí.
Bud' bratrem květů, stromů, zvířat, lidí
a netkni se jich nešetrnou dlaní,
jež z neznalosti někdy krutě raní.

Bud' synem Slunce! Cti je myslí čistou
a v jeho světle ber se stezkou jistou,
neb Měsíc klam je, právem noci spánek.
A den chce čin; slyš, volá jitřní vánek.

Měj bystré oko, neviděn vše shlédni
a tiše kráčeť, zvěř jak o poledni.
Je hluk tvým zrádcem – hlupák jenom hlučí,
bud' strážcem ticha, který za klid ručí.

Svůj tábor ukryj, oheň střež jak poklad,
však odcházíš-li, zahlad' každý doklad,
že byl tu člověk! Koho stopa zradí,
ten ztrátou práva nedbalost svou hradí.

Měj v úctě vodu! Čím je bez ní Země?
Jen moudrým pramen hudbou zvoní jemně.

Vše uč se chápat – celičkový svět vůkol!
Je chránit život posvátný tvůj úkol!
Bud' bratrem květů, stromů, zvířat, lidí
a miluj ty, kdo zákonem se řídí!

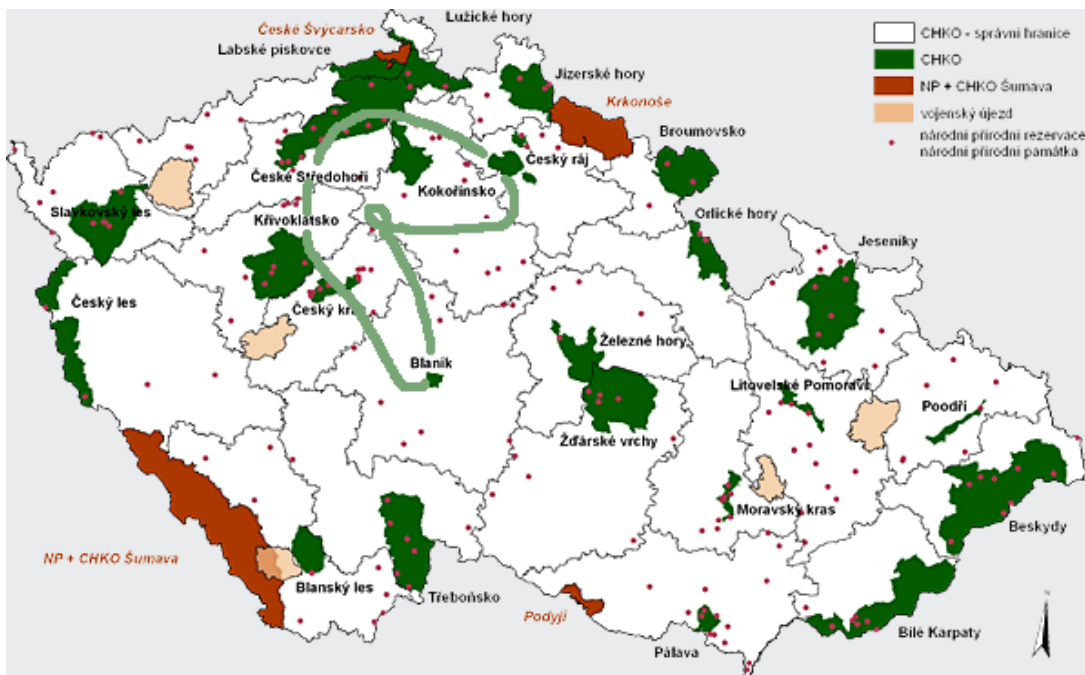
Oddíl Stopařů, Ralf, 1957⁴⁵

⁴⁵ Velký zákon byl této práci laskavě poskytnut respondentem, který byl členem tohoto oddílu v dětství.

5.1. Cesta za hodnotami

V rámci empirického výzkumu jsem navštívila 4 Správy chráněných krajinných oblastí a 2 krajská střediska Agentury ochrany přírody a krajiny. Mapka znázorňuje místa, kde byla provedena interview. Považuji za trefné, že „cesta za hodnotami“ – trasa mých cest za respondenty – nápadně připomíná písmeno „P“.

Obr.1 Cesta za hodnotami

5.1.1. Stručná charakteristika jednotlivých míst výzkumu

1) **CHKO Blaník** se rozkládá jižně od Prahy a je nejmenší chráněnou krajinnou oblastí České republiky. Důvodem vzniku byla ochrana harmonické, vyvážené krajiny středních Čech, jejíž ústřední dominantou je památná hora Blaník.

2) **CHKO Křivoklátsko** se rozkládá uprostřed Čech a bylo vyhlášeno také biosférickou rezervací UNESCO. Téměř dvě třetiny rozlohy území pokrývají listnaté a smíšené lesy. Mezi nejdůležitější charakteristiky patří velká členitost terénu Křivoklátské vrchoviny, pestrá geologická stavba, údolní fenomén řeky Berounky, typy půd, klimatické podmínky i historický vývoj osídlování.

3) **CHKO České středohoří** se rozprostírá na severu Čech, po obou březích dolního toku české části Labe. Typické jsou zde kuželovité tvary kopců pocházející z třetihorní vulkanické činnosti. Během staletí se tu vyvinula svérázná, harmonicky

utvářená krajina typického reliéfu, krajina ovocných sadů, protkaná množstvím drobných sídel s lidovou zástavbou.

4) **CHKO Český ráj** byla vyhlášena jako první CHKO v naší republice v roce 1955. Základem jedinečnosti území jsou skalní města a vrchy třetihorního vulkanického původu. Symbolem kraje jsou tvarově unikátní Trosky se zříceninou hradu.

5) + 6) **Středisko Hradec Králové a Středisko Praha a střední Čechy** se zabývají problematikou ochrany přírody a krajiny na území daného kraje. Zajišťují odbornou vědeckovýzkumnou, organizační a dokumentační činnost. Plní úlohu poradního orgánu pro státní správu a Ministerstvo životního prostředí.⁴⁶

5.1.2. Respondenti

Práce v ochraně přírody zahrnuje několik rozměrů. Respondenti během své práce vykonávají aktivity vážící se k následujícím aspektům ochranné práce:

- a) výkon státní správy, což je především *práce úředníka*,
- b) věda, výzkum a monitoring, kde se jedná o *práci odborníka či vědce*,
- c) komunikace s veřejností, popularizace hodnot přírody a její ochrany – jako *práce manažera, společenského vědce*,
- d) specifická manuální práce, jako *práce dobrovolníka*, při níž zužitkovává poznatky získané při výkonu předchozích tří typů práce a sám provádí příslušná opatření v terénu.

Během rozhovorů s respondenty se ukázalo, že ani jedna ze dvou druhů nevládních neziskových organizací, ve které respondenti působí, nevznikla při Správě CHKO. Konkrétně se jedná o Český svaz ochránců přírody (ČSOP) a Českou společnost pro ochranu netopýrů, (ČeSON). Členství v první zmíněné uvedlo 5 ze 6 respondentů. Tato četnost se vyskytuje pravděpodobně z toho důvodu, že se jedná o nejrozšířenější nevládní organizaci věnující se ochraně přírody v České republice, jejíž pobočky (základní organizace) se nacházejí v blízkosti nebo přímo na území asi každé chráněné krajinné oblasti. Jeden z respondentů dokonce základní organizaci ČSOP na území CHKO, kde působí, založil. Druhým důvodem může být podobnost zaměření

⁴⁶ Zdroj: Agentura ochrany a přírody ČR, www.ochranaprirody.cz. Odkaz na jednotlivé Správy a Střediska je uveden v seznamu použité literatury.

ochranářských aktivit v rámci státní správy a nevládní organizace. Šestý respondent je členem ČeSONu, organizace s mnohem specifitějším předmětem zájmu.

5.1.3. Rozhovory

Celkem bylo provedeno 6 polostandardizovaných interview a 6 narativních rozhovorů se zaměstnanci Agentury ochrany přírody a krajiny. Série prvních (polostandardizovaných) rozhovorů se uskutečnila od 13. do 25. října 2008. Každý rozhovor trval vždy zhruba 25–30 minut a všechny bez výjimky probíhaly na Správách CHKO nebo na krajských střediscích. Vnitřní prostředí kanceláří Správ mi dalo možnost zapisovat si poznámky jak o fyzickém prostředí respondentovy práce, tak o sociálních vztazích na pracovišti. Druhé kolo rozhovorů jsem absolvovala od 16. do 28. března 2009. Délka těchto rozhovorů se pohybovala v rozmezí 45–50 minut. Pět ze šesti rozhovorů bylo provedeno venku. Pokud se jednalo o Správu CHKO, rozhovor proběhl za pomalé chůze v přílehlém okolí Správy, což v jednom případě byla cesta podél řeky, v jiném případě šlo o přírodní park v malém městě, v dalším o národní přírodní rezervaci a v posledním případě se rozhovor odehrál na louce před budovou Správy CHKO. Pátým místem v exteriéru bylo Středisko, respondent byl dotazován na pěší zóně kolem řeky. Druhé rozhovory byly konané v exteriéru především proto, aby respondent mohl mluvit o přírodě během přímého kontaktu s ní a rozhovor byl tak více autentický. V případě rozhovoru ve městě bylo venkovní prostředí také důležité, protože se respondent více uvolnil. Všichni dotazovaní souhlasili s nahráváním obou rozhovorů na MP3 přehrávač s tím, že byli ujisti o své anonymitě ve výzkumu a o použití nahraných dat pouze pro účely této práce. V rámci prvního rozhovoru týkajícího se jejich životopisných údajů a vyprávění o svém dětství byli požádáni o nakreslení schématu, který by popisoval jejich studijní a profesní dráhu. Tyto rozhovory jsem přepisovala až od bodu, kdy byli vyzváni k vyprávění o svém dětství. Předchozí informace byly zaznamenány na papíře s tím, že jsem je v případě potřeby podle výpovědí doplnila. Druhé rozhovory byly nahrány v celé šíři a také v celé šíři přepsány, aby se daly rozpoznat jednotlivé kódy a text bylo možné přehledně několikrát analyzovat.

5.2. Koncepty a kategorie

Koncepty a kategorie stanovené na základě empirického výzkumu jsou znázorněny v tabulce níže. Koncepty byly určeny pomocí otevřeného kódování dat získaných z přepisu rozhovorů, kategorie byly vytvořené pomocí kódování axiálního a to na základě práce s koncepty a další analýzou získaných empirických dat.

Tab. 2 Kódování dat na základě dat získaných rozhovory s respondenty

Kategorie	Koncepty
1. Příroda a člověk	a) Postoj k přírodě
	b) Příroda a kultura
	c) Místo člověka
2. Hodnota přírody	a) Uživatelská hodnota přírody
	b) Hodnota ochránce
3. Zkušenost přírody	a) Kontakt s přírodou v dětství
	b) Vzdělání
	c) Vztah k místu
	d) Sounáležitost s přírodou
	e) Povaha práce v ochraně přírody

Nyní následuje ilustrace jednotlivých konceptů a kategorií, které jsou dokládány citacemi konkrétních výpovědí respondentů.

5.2.1. Příroda a člověk

a)

Postoj ochránců přírody k přírodě vychází ze dvou rolí, které během výkonu své pracovní činnosti zastávají. Jako odborníci na ochranu přírody vymezují přírodu z titulu svého ekologického vzdělání: „Příroda je *nenarušený ekosystém*, který má vždy možnost být sám o sobě, fungovat sám o sobě“. Tím se potvrzuje teoretická domněnka, že nejbližší pojem v ekologické vědě ke slovu příroda je ekosystém. V tomto pojetí se příroda vyskytuje velmi vzácně, především v nepřístupných oblastech. Druhý pohled na přírodu vychází z role uživatelské: „Můžu to vzít vědecky

a říct, že příroda jsou organismy a biotické podmínky prostředí, a podobně, ale je to *to okolí*, které mne obklopuje a bez kterého nejsem schopná existovat.“ či „Když se mluví o přírodě tak si většinou představím hluboký les, stromy, ptáky okolo sebe, borůvčí...“

b)

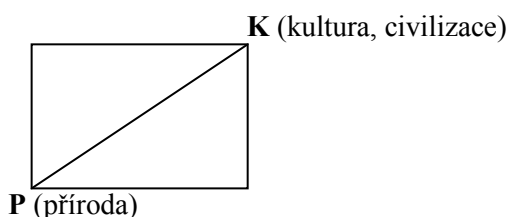
Do uvažování o motivaci ochránců je třeba zahrnout také jejich vnímání vztahu přírody a kultury, které souvisejí s důvody, proč chránit přírodu. Respondenti oba pojmy vnímají velmi vzájemně. Ani v jednom rozhovoru se neobjevil negativní postoj ostře napadající lidskou kulturu. Ve své práci se samozřejmě setkávají s vážným poškozením přírodních ekosystémů: „...markantní nárůst automobilový dopravy a zástavby na orné půdě, to je pro mě se zemědělskými kořeny nepředstavitelný hřích...“, nicméně všechny výpovědi zmínily *provázanost kultury s přírodou*, zvláště v prostoru krajiny, kde se ochránci zabývají také ochranou kulturních hodnot. „Hodnoty zachované činností předků, hodnoty, které nás přesahují, bychom měli opět předat příštím generacím, aby nebyly ochuzeny.“

c)

V podobných intencích zněly také odpovědi související s místem člověka v přírodě. Každý z respondentů shodně zařadil *člověka do přírody*, jako výsledek a stálou *součást přírodních procesů*: „... lidé si svou provázanost s přírodou téměř neuvědomují“. Stejně jako ostatní biologické druhy patří člověk do přírody se vším, co k němu patří a to i s tím, že „maluje obrazy i bohužel tím, že jezdí autem.“

Následující obrázek dobře vystihuje postoj respondentů k problému kultury a přírody. „Na jednom pólu stojí příroda a na druhém kultura, civilizace. Mezi nimi je spojitá čára, která říká, že v tom, co člověk vidí kolem sebe je vždy nějaký podíl kultury a nějaký podíl přírody.“

Obr. 2 Kultura a příroda

Toto tvrzení je viditelné v praxi na louce před budovou Správy CHKO České středohoří, kde je umístěna trvalá expozice kamenů, která zobrazuje nejen pestrý geologický charakter místní přírody, ale „souvisí to i s tím, že ty kameny jsou ve vztahu k lomům, které tady máme. Po staletí v nich spousta lidí dřela, takže je to i pocta těm lidem.“

V této kategorii šlo především o zjištění, jaký charakter má vztah ochránců ke kultuře, protože případný protikulturní postoj by měl vliv na motivaci respondenta k ochraně přírody. Z výsledků výzkumu však vyplývá, že postoj ochránců k problematice vztahu přírody a kultury je pragmatický a bez tendence vidět kulturu jako neustálou hrozbu pro existenci přírody. Z toho se dá vyvodit, že **hlavní a jedinou motivací k ochraně přírody u všech respondentů není vážné ohrožení přírody kulturou (civilizací)**. Tím se do jisté míry také potvrzuje převaha Ignatowa ekologického kulturního modelu na našem území, který přírodu považuje za ekosystém fyzicky integrovaný s lidskou společností. Na rozdíl od duchovního modelu, který se přírodu od kultury snaží oddělit, aby příroda zůstala zachována ve své posvátnosti.

5.2.2. Hodnota přírody

„...bez přírody člověk nemůže žít, to by se mohl odstěhovat na Mars.“

a)

Uživatelská hodnota

Nejčastěji obdivovaným aspektem přírody u respondentů se ukázala být **estetika krajiny**. To bylo poznat podle odpovědí ochránců na otázku, co by nejraději namalovali. Ve většině případů se jednalo o krajinu se všemi složkami – les, louka, remízek, vodní plocha. Některé výpovědi přidávaly i hospodářská zvířata či historickou památku. *Les* tvořil ovšem vždy nedílný prvek, a v případě výpovědi týkající se nedávno navštívené výstavy olejomalb pod názvem Krajina i prvek převažující: „... nádherný pohledy do lesa, byly jako živý, jako když se opravdu díváte do lesa, úplně nejvíc se mi tam líbil pohled na oupořskej potok, což je taková meandrující stružka v lese.“

Představa krajiny zcela převážila nad malbami jednotlivých přírodních objektů, například zvířat a to se týká i případů, kdy místo o malbách mluvili o fotografiích,

kteří jsou odborníkům většinou bližší. „Ty zvířátka jsou pěkný, to je fantazie to nakreslit, ale ke zklidnění bych radši někde na stěně obraz lesa, krajiny, kterej se vám bude líbit i když na něj budete koukat sto dnů po sobě.“ Ve většině případů obrazy respondenti upřednostnili před fotografiemi. „Když to vyfotíte, není v tom ta hloubka, obraz spíš tam ty pocity dokáže vnést.“

„Kdyby se mi povedlo namalovat pocity tady krajiny, tak by to bylo fajn.“

„Umělci mají silně vyvinutý smysl pro vnímání krás krajiny. To je dobře, že umělce máme, potom jsou schopní naučit tadyto vnímání i ostatní lidi, probudit jejich zájem i schopnost.“

„...občas vypadnout ven a podívat se na modré nebe...“

Pět ze 6ti odborníků za největší přínos přírody pro jejich život uvedlo **uklidnění**. V tom ohledu pro ně příroda představuje nepostradatelnou součást života přinášející jim *relaxaci*. Slova jedné výpovědi to shrnují: „nejpříjemnější okamžiky jsou tam, kde je člověk v klidu. Musí tam být zeleno, klid, žádný auta a ta voda je důležitá, i kdyby to měla být louže se žábama.“

Odborník z většího města také zdůrazňuje, jak velkou váhu může mít i esteticky ne tolik líbivý kousek přírody na okraji města, který leží naproti panelovým domům: „...pro ty lidi to má nenahraditelný *rekreační* význam, pokud se to zastaví, tak to pro ně bude znamenat neuvěřitelný pokles životní úrovně.“ To potvrzují slova jiného odborníka, který k důvodům proč člověk nemůže bez přírody žít, řadí také psychologický efekt. „Je dokázáno, že absence přírodního prostředí dokáže docela slušně poškodit psychiku.“

Za uklidňující prvky přírody odborníci tedy považují především již zmíněný *les*, *zelenou barvu* a *vodu*. Vodu pak především jako plynoucí řeku či potok – jak říká výpověď o výše zmíněném obrazu zachycujícím oupořský potok: „Tohle bych si dokázala představit, že si pro uklidnění pověším do bytu“. Tím, že příroda slouží jako určitý filtr, prostředek k *uvolnění*, vytváří místo, kde člověk dokáže takzvaně vypnout.

Tři dotazovaní toto přisuzují *nepřítomnosti člověka* jako důležitému aspektu přírodního prostředí, která umožňuje skutečně se uvolnit.

Z výpovědi vyplynulo, že příroda podle odborníků netvoří jen život na Zemi, ale je také „součástí každého jednotlivého života“. To znamená, že ani jeden z odborníků si nedokázal představit život bez přírody. „Bez možnosti vyjít do přírody jsem jako v pasti, cítím, jak se ve mně hromadí stres. Příroda pro mne funguje jako *odstresovávač*. V Anglii například takhle existuje terapie, při které se masírují prasata. Využívají ji manažeři právě pro odbourání stresu.“

Podle další výpovědi dává příroda dotyčnému *vnitřní uspokojení*, které dále charakterizoval slovy „... kytky když jdete na rozkvetlé louce, v lese se vám líp dechává, je to protiklad k pobytu v uzavřených místnostech – volný prostor, omezení kontaktu s jinými lidmi, člověk je sám, nebo má kontakt s ptáky, živočichy. To všechno je součástí nějakého komplexu pocitu, součástí kvality mého života.“ To všechno jsou faktory, které mají vliv jak na tělesné funkce, tak ovlivňují i lidskou psychiku: „Když je člověk takříkajíc na dně, nemá smysl nic jiného než se sebrat a jít ven. Když půjde mezi lidmi, tak se akorát naštvě, zato, když půjde do lesa mezi zvířátka, rostlinky, je to uklidňující a člověk tam mnohem víc vidí, co ten *smysl má* a co ne. Běžné problémy, dohadování, ale příroda funguje podle svých pravidel a bez ohledu na nás.“

To jeden z dotazovaných dal do souvislosti s příběhem o loďce: „S přírodou je to podobné jako příběh s loďkou. Pokud poplujete na řece a proti vám popluje jiná loďka, která do vás narazí, tak v případě, že v ní bude člověk, budete na něj rozzlobeni. Ale v případě, že ta loďka bude prázdná, nebudete mít důvod cítit zlost, ačkoli výsledek je stejný. Příroda je ta prázdná loďka, která od člověka nic *neočekává* a nic *nepředstírá*, je *autentická*.“ Proto tlak a zodpovědnost, které každý člověk jako nositel nejedné sociální role ve společnosti na sobě nese, přestane v přírodě působit: „Pohled na barevnost a jednoduchou krásu člověka zbaví mnoha starostí a člověk může být *sám sebou*.“

„Když jde člověk potichu tím lesem, tak vidí věci, které by ho ani nenapadly.“

K dalším velkým tématům hovorů o hodnotě přírody během výzkumu patřil pojem *inspirace*. Příroda inspiruje také k *umělecké tvorbě*. I odborníci se této parkety dotkli: „Když jsem v přírodě, přemýšlím o tom, že bych zase mohla začít být kreativní, psala jsem básně...“ Jiný respondent uvedl přírodu jako objekt své umělecké fotografie. Příroda ale vždy nemusí inspirovat pouze k něčemu novému, ale také podněcuje ke *vzpomínkám*: „... myslím hodně na dětství, evokuje mi ho to, což je hodně příjemný, měla jsem pěkné dětství.“ To podle výpovědi dává člověku „vnitřní energii, bezstarostnou radost ze života“.

V mnoha případech bychom inspiraci přírody mohli nazvat učením, kterému člověk během svého života může naslouchat a kultivovat tak svůj *osobní růst*. V rozhovorech jsme s odborníky v tomto ohledu narazili na téma času. Čas v přírodě plyne jiným způsobem než čas, který panuje ve společnosti: „Musíte čekat hodinu, než vám ten jelen přijde na paseku“ nebo „Kameny mají jiný časový rozvrh, nejsou mrtvé, mají určitou energii. Každý kámen má obrovské stáří proti nám.“

To naznačuje jak příležitost kultivovat svou *trpělivost*, tak také hlubší existenciální otázky: „Když někdy jdu a vidím nějakou pěknou šutru, tak si říkám, sakra vždyť tomu šutru je to úplně jedno o co mi se tady snažíme. A někdy si to vztahuju i na ochránáře – tomu šutru je to úplně jedno, ochranařina.“

Podle odborníka učí příroda svými přírodními zákony. Sukcesi jako vývoj přírody v čase –odněkud někam, lze vztáhnout i na jedince jako takového: „ tento jev se učí na každé škole, ale musí se to nějak vnitřně pochopit. To jsou všechno paralely.“

Při rozhovorech se vynořila také slova jako *jednoduchost*, *naděje* a *pokora*. „Pokud člověk dokáže k přírodě přistupovat s pokorou a dokáže to svoje ego nebo hodně často i svůj rozum dostat trochu stranou, tak si může leccos uvědomit.“

„Člověk se v sobě snaží najít pokoru, jednoduchost, snahu řídit se řádem. V přírodě to jde lépe.“ To je možná jedna z věcí, které člověk, pokud je pouze v roli uživatele – rekreaanta, nemá takovou příležitost zakusit. Občasný výlet do přírody nemusí poskytovat dostatečný prostor pro zážitky a zkušenosti, které tyto sklony vyvolávají.

V souvislosti s nadějí respondent vzpomněl na svou svatbu v rozkvetlém magnoliovém háji, kde z holých, na pohled neživých kmenů během týdne vykvetly obrovské růžové květy. „Jestli toto neztělesňuje naději, tak už nic na světě. A každý rok se to stane znovu.“

Příroda podle výpovědí tím, že nabízí jiný pohled na život, funguje v jiném čase než lidská civilizace, může toho člověku mnoho nabídnout. Jeden respondent o přírodě hovoří jako o „škole pro život“, kdy základní vzdělání bychom mohli vidět v naturalizaci,⁴⁷ vyšší vzdělání pak člověk může od přírody získávat celý život, za předpokladu, že jí člověk umožní, aby ho učila: „Pokud bude otevřenější, tak se naučí spoustu věcí, pokud nebude, nenaučí se nic.“

„Člověk je čas od času v úžasu nad tím, jak je příroda krásná.“

Příroda někdy člověka přímo *fascinuje*. Ačkoli odborníci jsou teoreticky vyzbrojeni k tomu v podstatě všem přírodním jevům rozumět, v přírodě jsou věci, nad kterými stále žasnou, a to i po mnoha letech ochranné praxe. Jedním z nich je třeba velká *schopnost regenerace a životaschopnost* (zmněno v souvislosti se středoevropskou krajinou). „Kde všude je možnej život, v jakých místech a formách...“ přičemž fascinaci vyjádřil odborník i v souvislosti s *tvarý* neživé přírody – s kameny: „petrograficky jsou každý jiný, ale i jinak vypadají, vytvářejí tady ty sloupce, koule, jak to ta sopka vyplivla...“ Zvláštní obdiv dotyčný odborník vyjádřil ve vztahu k achátům: „je tam spousta barev, navíc se brousí a leští, takže když se toho člověk účastní, tak se zúčastňuje takovýho toho objevování vnitřní krásy nerostů.“ Dalším zdrojem fascinace může být i vzájemná *provázanost přírodních vztahů*: „jak je příroda složitá a závisí na sobě věci, který by člověk ani neřekl, že spolu souvisí.“

Člověk může být fascinován jednak maličkostmi, *detaily přírody*, například vzácnou rostlinou či vzácným druhem motýla (takové lidi jeden z odborníků nazývá „sběratelé kuriozit“) a jednak *celou krajinou*.

⁴⁷ neverbální osvojování přírody a volné krajiny hrou, přímým hmatovým kontaktem či aktivitou dětí ve venkovním prostředí.

Příroda ochránáře fascinuje ještě jiným hlubším způsobem, u kterého se jedná spíše o pohled na přírodu jako na určitý princip živého světa. Z tohoto pohledu příroda fascinuje *spravedlností*, případně svým *řádem*, který dává jistotu. To člověk v sociálním prostředí nenachází. Dále fascinuje také svou *nekonečností*, která souvisí s nikdy nekončícím koloběhem života. Příroda tak fascinuje jako celek, jako *síla*, která se nedá spoutat.

b)

Hodnota ochránce souvisí s tím, že odborníci jsou díky svému přírodovědnému vzdělání schopni rozpoznat hodnotu i tam, kde ji běžní „uživatelé“ nenalézají. Geolog a entomolog například dokáží při narušení přírody těžební činností objevit zvláštní mimořádné úkazy, které jsou pro ně zajímavé *odborně*. Dokládá to výpověď respondenta: „... mě může fascinovat i lomová stěna“. V principu podobný je i příklad ochránce působícího v hradeckém kraji, pro kterého byl velmi silným zážitkem pohled na specifický druh orchideje, rostoucí na orchidejových loukách v přírodních rezervacích na Moravě.

Najevo vyšlo také to, že příroda u odborníků podněcuje jejich smysl pro *objevování* a jejich potřebu *poznání* a zároveň tyto potřeby také uspokojuje. „Příroda se vám neustále mění, zvířata jsou v pohybu, kytky někdy vykvetou, jindy ne, navíc společenstva se vám mění v průběhu několika málo let, takže v podstatě nikdy nevíte o přírodě úplně všechno, vždycky tam máte něco, co je možné ještě zjistit. Nehledě na to, že ty kytky, společenstva dávají nějakou odezvu.“

Z ohledem na to, že ochrana přírody se nezaměřuje jen na poskytnutí prostoru samovolnému vývoji ekosystémů, ale také na ochranu tradiční krajiny se zachováním kulturních stop člověka, si ochránci uvědomují tedy i *hodnoty vyvěrající z dějinné interakce člověka a přírody*: „To jsou neskutečné hodnoty, které se nám zachovali činností našich předků a myslím, že bychom tyhle ty hodnoty, které nás přesahují měli posunout zase další generaci a neměli bysme ji o ty hodnoty ochuzovat.“ Podobně hovoří také další respondent o orchidejích: „... typicky se sem dostaly někdy se zemědělcema před tisíci lety a díky tomu obhospodařování tady zůstali a vytvořili nějakou hodnotu, nějakou krásu, která přetrvala do současnosti.“

Všechny věci mají však svůj rub a líc a proto jsem se ve výzkumu také dotazovala, zda odborníci na přírodě vnímají i něco negativního. Negativa práce v ochraně přírody, která se ovšem netýkají přírody, ale spíše práce jako takové, zmiňuji v kapitole o ochraně přírody. V přírodě samotné odborníci obecně nic negativního obecně nalézt nedokázali. „Těžko říct, že jo, když berete všechny ty rozmary přírody, nemůžete zazlívat dešti, že prší, nebo mrazu, když mrzne nebo sněhu, když sněží.“ Jiný odborník se tyto rozmary přírody snaží dokonce i využít: „...říkám si, jo, jo, to je potřeba, všechno je potřeba. Tím se právě učím.“

Jediná „stížnost“ na přírodu se týkala občasné lidské bezmocnosti, kdy příroda „je mocnější“. To je určitý fenomén, který je současně zdrojem fascinace, o které je psáno výše. Ať už je člověk fascinován pozitivním nebo negativním způsobem, kdy „když nemůžete něco ovlivnit, tak vás to zraní“, lze tuto zkušenost označit za prožitek určité *transcendence*, přesahu, který svým rozpětím sahá za lidskou zkušenost sebe sama.

5.2.3. Zkušenost přírody

„Když jsme na táboře chodili na hlídky, tak jsme slyšeli jeleny a to bylo strašidelný...“

a)

Kontakt s přírodou v dětství, místo, kde člověk vyrůstá, hraje významnou roli při formování vztahu k přírodě. Respondenti prožili dětství v široké škále osídlení – na vesnici (1), v maloměstě (1), ve městě se 100 tis. obyvateli (1) a ve velkoměstě (3). Nehledě na místo trvalého bydliště, téměř všichni (5) měli *pravidelný kontakt s volnou krajinou i přírodou*. Dva z nich pobývali v přírodním prostředí každý den. Všichni dotazovaní, kteří vyrůstali ve velkoměstě měli možnost navštěvovat přírodu minimálně o víkendech, které trávili na rodinné chatě či u příbuzných na venkově. Jeden z nich v podstatě první tři roky života prožil u prarodičů na chatě, kdy se neustále pohyboval venku. Pouze respondent z města, kde žil na panelákovém sídlišti, výše zmíněné možnosti, jak pravidelně navštěvovat přírodu, neměl.

„Dost často vzpomínám na místo kam jsme jezdili na chalupu, za barákem hned pastvina a za ní les. Tam jsme chodili každý den...“

Všichni dotazovaní, kteří se narodili v městském prostředí (4), měli k přírodě přístup prostřednictvím *zájmových kroužků* a iniciativ. Respondent bez možnosti jezdit na chatu či k příbuzným byl na základní škole členem chovatelského kroužku, který ho zbavil strachu ze zvířat. Dva ze tří respondentů vyrůstajících ve velkoměstě jezdili pravidelně o prázdninách na dětský tábor, přičemž oba byli členy dětských oddílů. Jeden z oddílů, který patřil pod Český svaz ochránců přírody, dokonce založil respondentův otec, který v této organizaci působil. Do přírody pořádali pravidelné výpravy, při kterých se učili orientovat v mapě, číst stopy zvěře a poznávat rostlinné i živočišné druhy. Oba toto považují za významnou fázi přípravy pro své nynější povolání. Třetí z dotazovaných pocházející z velkoměsta uvedl, že od 14ti let pravidelně navštěvoval přírodovědný kroužek zoologické zahrady. *Kontakt se zvířaty* hrál ve vztahu k přírodě velkou roli, konkrétně psa, papouška, kočky a koně chovali odborníci jako domácí zvířata. Tím se nejednalo pouze o poznání určité části přírody, ale také o „formování určitého *smyslu pro zodpovědnost* a povinnost, který péče o zvířata probouzí“.

„Takže jsem to měl kousek do lesa nebo k řece, třeba jsem se zajímal co tam žije v řece nebo rybníce.“

b)

„Vždycky musíte mít někoho, kdo vás do toho nakopne.“

Dětské zájmy často do dospělosti nepřetrvají. Co způsobilo to, že respondenti se nakonec stali ochránci přírody na plný úvazek? Z rozhovorů vyplynulo, že důležité bylo následné vzdělání.⁴⁸ Během studií na základní či střední škole získali impuls, který jim pomohl nasměrovat se k přírodě více profesionálně. Tím impulsem byla *inspirace* či *příklad učitele*: „...to bylo právě geniální, že nás učil i takový praktický věci z toho managementu, ty ochránářský, praktický, tak jsme jezdili na lokality tady kolem...“, nebo rada profesorky na vysoké škole: „To jsou ti kantoři, který vám určej směr, nebo vám ukážou, že ten směr, kterým jste se vydala je ten správněj a pak získáte už kontakty v oboru, najdete si lidi, který mají stejný zájmy.“ Setrvalým impulsem byl pochopitelně i otec respondenta zaměstnaný v Českém svazu ochránců

⁴⁸ Tabulka popisující vysokoškolské vzdělání respondentů je zobrazena v příloze na str. 82.

přírody či odborník, který svou intenzivní činností a didaktickými schopnostmi inspiroval jednoho z respondentů k celoživotnímu zájmu o netopýry.

Odlišným případem byl respondent, který na základní škole přišel o všechny kamarády, kteří odešli studovat gymnázium. „Zůstal jsem tam možná sám a tak jsem možná hledal něco víc a tak jsem se začal zajímat o přírodu ještě víc.“

Pět ze šesti respondentů má *přírodovědné vzdělání*. Na Správách CHKO zastávají post botanika, zoologa, geologa, vodohospodáře a krajináře. Tři z nich k přírodovědnému vzdělání přišli oklikou – dva vystudovali nejprve pedagogickou fakultu a působili nějaký čas ve školství, třetí studoval medicínu: „Rodina byla trochu zklamaná, že jsem nešel na práva nebo medicínu a já s tou medicínou jeden čas taky trochu koketoval. Po roce studií přírodovědy v Olomouci jsem přerušil a když jsem byl rok na medicíně v Praze, tak jsem šel po Václaváku, šel jsem do Knihy, pak jsem vyšel z té Knihy a koukal jsem že jsem si koupil knížku o motýlech, tak jsem si říkal, že to asi není ten správný obor, tak jsem se vrátil do Olomouce.“ Tento zdařilý citát naznačuje, že příroda se může stát opravdovou „celoživotní láskou“.

Z výpovědí také vyplynulo, že zájem respondentů o přírodu neznamena zájem orientaci pouze na jeden úzký přírodovědný obor a určitou stagnaci na daném poli, ale vesměs jsou schopni prohloubit své poznání i v dalších souvisejících oborech. Jak uvedl jeden odborník, za svou profesionální kariéru zasahoval do botaniky, zoologie či geologie. Také další respondent počáteční intenzivní angažovanost v ochraně zvířat po návratu z několikaletého pobytu v americkém velkoměstě částečně směnil za práci v profesionální ochraně přírody.

Z akademického zázemí univerzit se ve většině případů, kromě již zmíněných učitelských profesí z počátku, k praktické ochraně přírody dostali velice přímo - již během studií v rámci členství v neziskové organizaci, v rámci vysokoškolské praxe při mapování území v souvislosti pro Naturu 2000 či díky úspěšnému získání místa okamžitě po absolvování studia.

Z raného kontaktu s přírodou v dětství, zájmu o volnočasové aktivity spojené s návštěvami přírody a z biologického vzdělání všech respondentů lze vyvodit, že

kontakt s přírodou je u respondentů dlouhodobou (celoživotní) záležitostí založenou na přímé osobní zkušenosti přírody i na nepřímé zkušenosti akademického charakteru. Přičemž neméně významnou roli hraje také podnět ze sociálního prostředí.

c)

Jak důležité je pro odborníky cítit vztah k místu, které chrání? V pěti případech ze šesti působí odborníci v krajině, kterou dobře znají už od dětství. Střední Čechy a České středohoří byly označeny přímo za krajinu domova, Křivoklátsko za srdeční krajinu, se kterou si respondent tvořil vztah v dětství během častých oddílových výprav a letních táborů.

„V podstatě člověk se tu cítí doma a je tu dobře.“

Tuto výpověď dokazuje i to, že krajinu místa svého působení dokázali respondenti popsat nejen striktním přírodovědeckým pohledem z hlediska geologického podkladu, fauny a flory, ale také slovy : „... anebo můžete říci, že se vám tady líbí prostě proto, že se vám tady líbí.“

Jak silný může být vztah ke krajině dětství dokazuje to, že krajina nemusí být odborníkem hodnocena esteticky pozitivně. V případě Střediska Hradec Králové je motivací k působení v tomto místě historie vztahu s krajinou Hradecka, zejména s jeho konkrétními lokalitami, které respondent navštěvoval už na základní škole a o jejichž ochranu se dnes zasazuje.

Roli mohou ale sehrát také vnější okolnosti jako je nabídka volného místa na Správě CHKO. V tom případě se nejedná o historický vztah k dané krajině a nepřevažuje ani vliv estetiky krajiny. Ochranu přírody tak lze vykonávat i bez přítomnosti osobního vztahu ke konkrétnímu území. Ten se k dané krajině vytváří v průběhu odborníkova působení, s tím, jak poznává přírodní, historické i sociální podmínky dané oblasti. To ovšem nic nemění na faktu, že 5 ze 6-ti respondentů k místu svého nynějšího působení chová vztah velmi blízký. Respondenti mají velmi kladný vztah vůbec k celému středoevropskému typu krajiny, který se jim jeví jako nejvhodnější pro jejich život. Shodli se na tom všichni odborníci, a to i přes své rozdílné zkušenosti: dvacet let práce

průvodce v Maroku, cestování po celém světě, tři roky života v New Yorku či lákadlo odejít za hranice v době studií. Genius loci české krajiny tak představuje důležitý faktor vztahu k české přírodě: „Duch místa v kaňonu Labe a skal má obrovský působení na lidskou psychiku. To je jiný vztah k přírodě než třeba v Holandsku – tam příroda v podstatě není.“

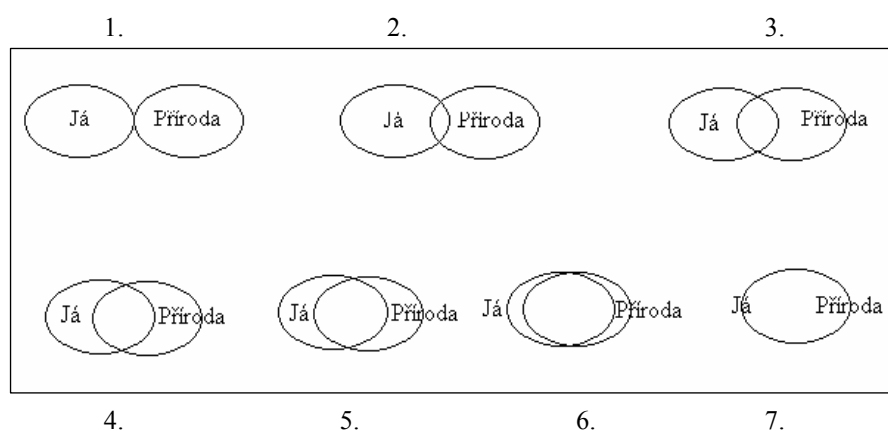
„(v České republice)...člověk vždycky najde něco, co mu přiroste k srdci...“

„Chápu lidi, kteří touží strávit dovolenou v divočině, třeba Antarktidě, potřebu odloučit se od civilizace, nebo jsou lidi, kteří chtějí do Brazílie, Andy a podobně, když bych měl mluvit o sobě, tak mě zase vyhovuje spíš ta kulturní krajina, ne snad z důvodu praktických či estetických, ale prostě se tak cítím nejlíp. Evropská krajina mi vyhovuje dost. Pocitově.“

Vztah k místu, ke konkrétní krajině byl prokázán v pěti případech ze šesti. Ačkoli to představuje významný vliv při každodenním kontaktu ochránáře s přírodou v místě jeho působení, **nelze říci, že ochránářská činnost je vázána pouze k místu, ke kterému cítí respondenti blízký vztah. V práci ochránáře hraje větší roli vztah k přírodě a krajině celé České republiky a vztah k přírodě vůbec.**

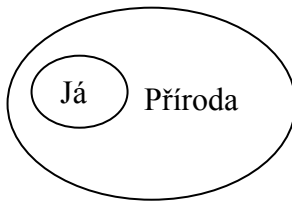
d)

V oblasti pocitů se také nalézá pojem sounáležitosti s přírodou. V jaké míře se odborníci cítí být součástí přírody? Na výběr měli ze sedmi diagramů Schultzova grafu.

Graf 2. Inkluze – respondenti

Čtyři odborníci charakterizovali svůj vztah obrázkem č.5, jeden k č. 7. a jeden odborník vytvořil svůj vlastní obrázek, který mu v uvedeném výčtu chyběl a který charakterizuje jeho vztah k přírodě nejlépe. Obrázek vypadal takto:

Graf 3. Inkluze - respondent

Ačkoli tento obrázek znázorňuje člověka jako izolovanou jednotku, je zcela umístěn do přírody. Tím se liší od diagramů 1 – 6. Stejně jako diagram 7, dotazovaný chápe člověka a přírodu „vzájemně“, ale „Já“ zaujímá v rámci přírody menší prostor. Odborník tím naznačuje, že „příroda právě člověka přesahuje“. Jakkoli člověk považuje svou osobu za s přírodou naprosto spřízněnou (proto je „Já“ uvnitř přírody a tu část, kterou zakrývá má shodnou s reprezentací přírody), přesto svou sebereprezentaci může mít shodnou pouze s částí reprezentace přírody, protože ta není konečná. Princip přesahu jí dává možnost neustálého rozšíření. To obrázek 7, který je tomuto pojetí nejbližší, nezobrazuje.

Jak bylo řečeno v teoretické části, inkluze v přírodě má tři stěžejní součásti: propojenost, starost a závazek. Tento diagram zkoumá propojenost, která vypovídá o tom, jak ochránci zahrnují přírodu do kognitivní reprezentace sebe samých. Podle odpovědí lze považovat tento aspekt inkluze u respondentů za nadprůměrný. Podle Schultze jsou tři složky inkluze určitým způsobem propojeny: závazek k ochraně přírody se neobjeví, pokud se zde nevyskytuje současně pečování o ni. Podobně, pokud se u člověka nevyskytuje pečování, neobjeví se pravděpodobně ani pocit spojení s přírodou. To znamená, že pokud u respondentů existuje pocit spojení s přírodou, což bylo dokázáno na výsledcích z diagramu, lze předpokládat i jejich motivaci pro péči o ní a její ochranu. Jinými slovy, **motivace k ochraně přírody je u respondentů spojena s pocitem sounáležitosti s přírodou.**

V rámci tohoto tématu mne také zajímalo, do jaké míry jde respondentům o to tuto sounáležitost aktivně prožívat. Z rozhovorů vyplynulo, že pobyt v přírodě pro ochránce nepředstavuje možnost Naessova „ztotožnění se“ se zájmy přírody, rostlin,

zvířat, hor a řek ve stylu tzv. „dweller in the Land“, toho, který prodlévá v krajině, podle příkladu Arne Naesse⁴⁹ nebo ve stylu tzv. „Saunterer“, tedy poutníka po vzoru amerických transcendentalistů. Výpovědi byly jasné: „Tohle mě nikdy nelákalo nebo lákalo ale nebyla bych toho schopná, jsem z pohodlně...“ nebo „Já skutečně nejsem divoch. Chápu lidi, kteří touží strávit dovolenou v divočině, potřeba odloučit se od civilizace, když bych měl mluvit o sobě, tak já po tom netoužím...“ Zpovídání ochránci svůj vztah k přírodě prohlubují spíše studiem exaktních přírodovědných oborů a prací v terénu a nikoli filosofickým hloubáním. V tomto smyslu **ochránci přírodu neprožívají jako prostředek k hledání odpovědí na hlubší filosofické otázky, ale jako prostředek k naplnění hodnot, které v souvislosti s přírodou vyznávají.**

e)

Povaha práce v ochraně přírody

Pracovníci ochrany přírody vystupují, jak už jsem uvedla v úvodu této práce, ve vztahu k přírodě ve dvou rolích zároveň – v roli odborníka a v roli uživatele. To vystihuje následující výpověď: „Když jsem někde u potoka, tak koukám, kde by se udělala nějaká dobrá tůň, v lese, jak to tam ten lesník dělá blbě, že smrky popadaly po polomu a on je tam nasází znova. To už je profesionální deformace. Střídají se myšlenky odborný, kdy si člověk říká, tak tady by mohla být tahle kytka a je rád, když ji tam fakt najde, s těma praktickejšma, co a jak by se tam dalo udělat, aby se to území zlepšilo, až k tomu, že člověk jen tak chodí a je rád, že na tom místě je a nemyslí třeba vůbec na nic. Typicky hledá houby – prostě chodí a nemyslí na nic.“

Ochránci se také potýkají s určitými těžkostmi, které vyvěrají z toho, že na základě svých odborných znalostí dokáží přisoudit hodnotu jevům, kterým veřejnost hodnotu nepřisuzuje nebo jim nerozumí. „Jak sdělit lidem *zážitky, které člověka motivují chránit* daný kus přírody?“ Podle jedné výpovědi se tak lidé na ochranáře dívají jako na „brzdíče rozvoje“. Výpověď odborníka to potvrzuje: „My jsme přišli z té komunistický společnosti, kde docházelo k devastacím, proti kterým si nikdo nedovolil nic říct, do společnosti, kde to je zase úplně naopak, která říká, že je svobodná a proto jí nemůžeme kvůli ochraně přírody blokovat rozvoj podnikání atd. A

⁴⁹ Arne Naess je známý svým zvykem trávit každý rok několik měsíců na opuštěné chatě ve skandinávských horách. (Librová, 1994)

přítom pak to je podle mne hrozně prázdný vnímání svobody, když je to svoboda bez zodpovědnosti a bez etického rozměru.“ Tento konflikt je dán především *rozdílným vnímáním přírody*, které je rozebíráno v teoretické části této práce. Hovoří o něm i následující citace: „Vnímání lesa obyvatelem Hradce je úplně jiný než vnímání ochránáře, kterej tu přírodu daleko víc zná. On chápe les jako smrkovou monokulturu, a potřebuje ho znát jako čistej od všeho harampádí – podrostů, ale ochránář ví, že to není přirozenej les...“ To má pak za následek to, že se odborníci cítí, slovy jednoho respondenta, „jako volající na poušti“, a pochybují o tom, zda to, co chrání, lze vůbec zachránit. Jednotlivá pozorování v přírodě není totiž jednoduché doložit čísly a vypracování studie trvá i několik let, během kterých zkoumané druhy mohou vymizet.

„To my s ochránářema vedeme diskuzi, jestli to má cenu chránit, jestli to pak někdo nezničí, ale takhle si myslím k tomu nejde přistupovat, jde o to uchovat nějaké dědictví.“

Na otázku, jak často odborníci v rámci své práce navštěvují přírodu – tedy vyrážejí do terénu – mi odpověděli jednoznačně: mnohem míň, než by si přáli. Důvodem je velký nárůst administrativy, který zaměstnance Správ CHKO nutí trávit stále víc času v kancelářích u počítače. V několika případech jsou to 2/3 celkové pracovní doby. Pak je také nutné mít na paměti, že část ochrany přírody, která se odehrává v terénu, je pochopitelně spojená s ročními obdobími. To znamená, že v období vegetačního klidu, na podzim a především v zimě, přírodu nemá smysl tak často navštěvovat. To ovšem také závisí na oborové příslušnosti. Lesníci nejsou ovlivněni ročním obdobím tolik jako zoologové nebo botanici. Na druhou stranu jeden respondent zoolog se z titulu svého členství v občanském sdružení účastní i zimních výprav jednou za 1 – 2 týdny do štol, které jsou zimovištěmi netopýrů. Během jara a léta se odborníci v průměru pohybují v terénu maximálně dva až tři dny v týdnu nebo zhruba dvě hodiny denně. Jeden respondent má výhradně administrativní práci, takže přírodu navštěvuje pouze ve svém volném čase o víkendu. Z výpovědí je zřetelné, že čím více času věnují administrativní činnosti, tím méně jsou spokojení.

To je také u většiny z nich důvod, proč si váží své další činnosti v neziskových organizacích. V nich *mají s přírodou větší možnost kontaktu* než ve svém povolání na Správě CHKO. Zároveň, jak uvedly výpovědi, tato mimopracovní aktivita vhodně

doplňuje jejich činnost odborníků ve státní správě. Odborníci jsou přesvědčeni o nezbytnosti těchto aktivit, které jsou často velmi konkrétní a manuální a také je jim tato činnost blízká. Konkrétně se jedná o práci v pozemkovém spolku, již zmíněnou péči o netopýry a jejich monitoring, práci v záchranné stanici, mapování biotopů či u dvou z respondentů o péči o přírodní biotopy. K základním zjištěným důvodům pro jejich práci mimo státní ochranu přírody patří i to, že *státní ochrana přírody není schopna zajistit* všechna pozorování, terénní výzkum a všechny další činnosti včetně přetvářejících a chránících, které odborníci shledávají nezbytnými a jejich zájem o ochranu přírody je nutí tyto činnosti vykonat.

Jiným důvodem je také to, že *mohou pracovat více manuálně*: „...to souvisí i s mými víkendovými aktivitami, protože jsem ve skupině lidí, kteří provádějí zásahy – dobrovolně, např. kosení louky...“

Z toho vyplývá, že respondenti jsou velmi *časově vytíženi*, ačkoli na nedostatek času si nestěžovali. Je to zejména proto, že aktivity se částečně doplňují a co v jedné zjistí, mohou často použít i ve druhé. Práce ve dvou organizacích, které usilují o podobné cíle může být ovšem někdy konfliktní. S tímto problémem jsem se setkala pouze v jednom případě, kdy dotyčný kvůli kauze, která se začala řešit na obou místech jeho působení, své členství v neziskové organizace dočasně přerušil. Běžný pracovní čas odborníci tráví na Správě a jak předešlá výpověď zmiňuje, další aktivity se odehrávají o víkendech. Tato časová náročnost je jako nepříliš pozitivně hodnocený jev vnímaná v závislosti na věku a rodinném stavu⁵⁰ odborníka, kdy mladší respondenti nežijící v manželství tento aspekt své práce jako negativní neuváděli.

Práce v ochraně přírody je také běžné zaměstnání, to znamená, že by se k ní měl vázat i jev jako je všednost, vznikající z každodenní povinnosti, která má víceméně podobný, opakovaný postup. Být neustále v přírodě, s přírodou i pro přírodu může být psychicky⁵¹ náročné. Odborníci se shodli v tom, že všednost v ochraně přírody pociťují pouze tehdy, pokud se musí delší dobu věnovat administrativní části práce. Příroda poskytuje dostatek podnětů a stimulů k tomu, aby „člověka pokaždé zaujala a

⁵⁰ Tabulka ilustrující rodinný stav respondentů je v příloze na str. 82.

⁵¹ Fyzická náročnost závisí na délce a počtu dní v terénu, což, jak uvádím výše, pro odborníky nijak vysilující není.

všednost tam nezažíval...“ Tím, že povzbuzuje a zároveň také uspokojuje lidskou zvědavost, je zde neustálé „pnutí“, které eliminuje strojovou zaběhlost jiných jevů.

Jak jsem z výpovědí zjistila, povolání ochránce si člověk *nevybír*á z *finančních důvodů*. Zásadním důvodem je *dlouhodobý vztah k přírodě*. Ilustrují to například tato slova: „Znám ochránce a přírodovědce, kteří ani dost dobře nevědí, kolik mají výplatu, protože takový věci je nezajímají, ne že by byli extrémně orientovaní, ale je víc zajímavá ta práce než to ostatní.“

f)

Z řady hodnot přírody, které ochránci během rozhovorů zmínili a které jsem již uvedla na předchozích stranách, vyplývá také povaha jejich pracovního prostředí. Část práce, která se odehrává v terénu (jak v rámci Správy, tak i neziskových aktivit) se vyznačuje prvky, které respondenti uvedli jako *uklidňující*. Jde především o les, zelenou barvu a vodu. „Nadechnete se a cítíte tu vůni lesa a stromy a tam ten mech a zároveň to má tu zelenou uklidňující barvu, to vás prostě *nabudí energii*“ Podle této výpovědi zážitek uklidňujících prvků zároveň dodává energii, což uvádí i další respondent: „Jak jsem venku, tak už to kafe nepotřebuju. Je to o energii, která do člověka vstoupí, jen opustí zdi baráku. Přičemž energie je pokaždé jiná, záleží na počasí a místě, kde jste.“

S energií souvisí také *fyzická aktivita*, kterou dotazovaní při své práci v ochraně přírody vyvíjejí. Všichni jsou si vědomi toho, že jsou díky tomu nejen v kondici, ale celkově v „psychicky vyrovnaném stavu myslí“. Všichni také vyjádřili určitou „přirozenou potřebu k pohybu“, která se odráží i ve způsobu trávení dovolené. Žádný z nich by nevydržel „... ležet u moře déle než jeden dva dny.“

Druhá část práce – ta administrativní – je vázána na interiér, který se od prostředí kanceláří jiných zaměstnání liší především ve výzdobě. Chodby jsou lemovány převážně barevnými fotografiemi místní přírody, kancelář respondentů pak odlišují pouze jednotlivé předměty vážící se k předmětu jejich oboru.⁵² Větší váhu má spíš sociální prostředí, které se váže k práci „pod jednou střešou“ Nikdo z odborníků v tomto ohledu nehovořil o vážných interpersonálních problémech. Jedna z výpovědí

⁵² Jako např. exemplář netopýra ve skleněné krabici na stole v kanceláři zoologa.

zní takto: „...v těch ochránářských kolektivech jsem se vždycky cítil dobře, protože to byli nadšení lidi, fakt se zájmem o tu věc, takovým tím neziskovým...“ Přičemž spolupracovníky na Správě CHKO hodnotili respondenti stejně pozitivně jako své spolupracovníky v neziskových organizacích. Rozdíl byl pouze, jak zmínil jeden odborník, „v akčnosti těch lidí“, což je dáno povahou neziskového sektoru, který si jednak musí na svou činnost sám opatřit financování a jednak se často nachází v roli podněcovatele k nějaké změně a nikoli v roli vykonavatele státní správy. K charakteru sociálního prostředí během působení v neziskové organizaci se váže také tato výpověď: „Jednou za čas, když je třeba kosení luk, tak se domluvíme, a večer po práci tam třeba opejkáme buřty a jabka, z toho kolektivu tam mám vždycky radost“.

Na poslední otázku rozhovoru, co jim práce v profesionální ochraně přírody přináší, odpovídali dotazovaní velmi prostým způsobem: „Já nevím, co jinýho bych z toho mohl mít, kromě dobrýho pocitu, že jsem něčemu pomohl. Můžu mít dobrý pocit z toho, že se pohybuju fyzicky, že mi to zdraví prospívá. Myslím si, že to je taková dobrá kombinace, že člověk taky dělá něco prakticky.“

„Druhá věc pak je, že pokud se člověk tomuhle věnuje, tak vám to přináší pocit dobře vykonané práce. Jako když si postavíte barák, tak ten zedník a člověk je na tom úplně stejně, prostě vykoná kus práce, která je za ním vidět a má z toho dobrý pocit.“

Ochránci získávají pozitivní stimuly z prostředí ve formě zážitků, které prožívají na základě naplnění svých hodnot spojených s přírodou a na základě povahy přírody. Tato „vnitřní spokojenost“ je motivací pro jejich činnost v ochraně přírody. Komplementárním jevem je také pozitivní povaha sociálního prostředí při práci. Aspektem spokojenosti ochránců v práci je také spokojenost z vlastní vykonané práce, což se váže především k práci v terénu (administrativní složka tvoří nutnou a neoblíbenou součást pracovního úvazku, kterou vykonávají pouze z povinnosti).

5.3. Výsledky empirické části

Další práci s kategoriemi a koncepty vznikají propozice. Konkrétně formulují zobecněné vztahy mezi kategorií a koncepty a mezi kategoriemi. Tento třetí a poslední prvek zakotvené teorie se původně nazýval „hypotéza“. Postupně se však dospělo k tomu, že „propozice“ je vhodnější, protože propozice zahrnují konceptuální vztahy, zatímco hypotézy vyžadují měřené vztahy.

1. **Vážné ohrožení přírody kulturou (civilizací) není u respondentů hlavní a jedinou motivací k ochraně přírody.**
2. **Kontakt s přírodou je u respondentů dlouhodobou (celoživotní) záležitostí založenou jak na přímé osobní zkušenosti přírody už od dob dětství, tak na nepřímé zkušenosti akademického charakteru. Přičemž neméně významnou roli hraje také podnět ze sociálního prostředí.**
3. **Motivace k ochraně přírody je u respondentů spojená s pocitem sounáležitosti s přírodou.**
4. **Nelze říci, že ochránářská činnost je vázána pouze k místu, ke kterému cítí respondenti blízký vztah. V práci ochránáře hraje větší roli vztah k typu přírody a krajiny celé České republiky, potažmo k přírodě obecně.**
5. **Ochránci přírodu neprožívají jako prostředek k hledání odpovědí na hlubší filosofické otázky, ale jako prostředek k naplnění hodnot, které v souvislosti s přírodou vyznávají.**
6. **Ochránci získávají pozitivní stimuly z prostředí ve formě zážitků, které prožívají na základě naplnění svých hodnot spojených s přírodou a na základě povahy přírody. Tato „vnitřní spokojenost“ je motivací pro jejich činnost v ochraně přírody.**
7. **Komplementárními jevy spokojenosti ochránců v práci jsou pozitivní povaha sociálního prostředí při práci a spokojenost z vlastní vykonané práce, což se váže především k práci v terénu (administrativní složka tvoří nutnou a neoblíbenou součást pracovního úvazku, kterou vykonávají pouze z povinnosti).**
8. **Příroda pro respondenty představuje nepostradatelnou součást života (kvality života).**

6. ZÁVĚRY

V závěru se výzkumník dostává do bodu, kdy je jeho výzkum vystaven poslednímu a velmi rozhodujícímu testu: přinesl výzkum odpověď na výzkumné otázky? Pro lepší posouzení, zda ano či ne, uvádím pro připomenutí znovu obě vstupní výzkumné otázky:

Co je motivem konání ochránců přírody, proč se věnují ochraně přírody ještě mimo svou regulérní pracovní dobu? Čím se ochrana přírody liší od jiných zaměstnání?

Na začátek můžeme vyloučit finanční důvody pro výkon práce na dvou místech, protože členství v nevládní organizaci je u každého dobrovolné a neplacené. Příroda pro ochránce přírody představuje **celoživotní zájem**, který je motivem pro jasné zaměření profesní kariéry uplatňující se výhradně v oboru ochrany přírody. Přírodu a její ochranu lze označit za **největší koníček ochránců**, z toho důvodu mají ochránci tendenci podílet se i na činnostech, které spadají do činností nevládní neziskové organizace působící v daném místě. Existuje také druhý důvod, proč pracují pro přírodu „dvakrát“. V rámci povolání odborného pracovníka na státní Správě chráněné krajinné oblasti se totiž nevěnují pouze práci podle svého oborového zaměření (botanik, zoolog, geolog atd.), ale také stále většímu **množství administrativních činností**, které práci ochránce ve státní správě od přímého kontaktu s přírodou odvádějí. Tento jev je ochránci hodnocen velmi negativně. To také souvisí s tím, že práce, kterou vykonávají mimo státní správu, se odehrává zcela výhradně v terénu a často je manuální. Dalším důvodem je to, že v rámci práce na Správě se ochránci setkávají s mnoha tématy a problémy, které **Správa nemá kapacitu** monitorovat či řešit. Z již zmíněné osobní motivace k ochraně přírody a vzhledem k tomu, že díky svým odborným znalostem jsou schopni správně vyhodnotit závažnost konkrétních problémů, mají pak potřebu se jednotlivým tématům či řešení konkrétních problémů věnovat mimo rámec svého úvazku na Správě.

Předpokládaný vztah dvou rolí odborníků k motivaci k ochraně přírody se potvrdil. **Existence uživatelské role** a všeobecná možnost ji z popisu své práce naplnit hrají právě při „nepreferované“ části práce zásadní roli. Uživatelská role představuje jednu ze zásadních motivací pro roli pracovníka. Naplnění uživatelské role se tak stává **zdrojem kvality života** respondentů, protože tato role vychází z hodnot, které

ochránci vyznávají a zároveň v přírodě nalézají. Všichni jsou totiž za prvé a ponejvíc **milovníky přírody**.

Ochrana přírody se od jiných zaměstnání liší především jednou věcí, a tou je **osobní zájem** na dané věci, **osobní nasazení** pro věc. Námitka k tomuto tvrzení, že to ovšem není jev specifický pro oblast ochrany přírody, je samozřejmě naprosto správná. Přístup na základě osobního nasazení je velmi běžný, v podstatě nezbytný v celém nevládním neziskovém sektoru nehledě na poslání dané neziskové organizace. Osobní nasazení a zájem ochranu přírody je pouze jedním z aspektů této práce, která ji odlišuje pouze od části jiných povolání⁵³. Čím se tedy ochrana přírody liší od dalších zaměstnání, kde se osobní nasazení také předpokládá - například od pomoci lidem? Rozdíl leží v rozdílné povaze předmětů pomoci či ochrany - přírody a lidí. Příroda na rozdíl od lidí **nic neočekává**, člověk může takzvaně „vypnout“, protože v přírodě je člověk **sám, v klidu a tichu**. Může se **chovat p ř i r o z e n ě**. V tu chvíli odkládá **svou sociální zátěž**, tedy jakousi povinnost chovat se přiměřeně své sociální roli, kterou člověk v podstatě zastává nepřetržitě. Člověk také potřebuje „vybít svou energii (všednost, vztek, nuda, letargie...)“. To jsou charakteristiky, které popisují stav, kdy je ochránce opravdu v terénu. K tomu pochopitelně přispívá čerstvý vzduch a možnost fyzického pohybu v přírodě, které na člověka příznivě působí.

Pobyt v přírodě ale představuje jen menší část pracovní doby, jak je rozebráno výše. Mnoho času zabere ona administrativní činnost, která je vázána na kancelář a s tím i na přítomnost spolupracovníků a všeobecného kontextu pracovního prostředí, popřípadě roční období, kdy do terénu nemá smysl vycházet. **Kladné hodnocení sociálního prostředí** ochránářské práce vyplynulo jak z výpovědí respondentů, tak také z poznámek, které byly pořízeny během přítomnosti autorky na Správě při pořizování rozhovorů nebo krátce po jejich ukončení.

„Nekreslím v písku linky
mezi prací a životem.
Když pracuji, žiji.“
Melody Hobson⁵⁴

⁵³ Především těch, které zaměstnanci vykonávají pouze jako nevyhnutelný způsob zajištění příjmu a nikoli z důvodu vnitřního naplnění a uspokojení.

⁵⁴ Citováno podle Millman, D. Dvanáct bran k osobnímu růstu. Praha : Práh, 2000.

7. ÚVAHA NAD ZÁVĚRY

Rostoucí vytíženost ochránců přírody ve státní ochraně přírody na Správách CHKO podněcuje k úvaze o celkové povaze státní ochrany přírody. Neustálé zvyšování administrativních závazků se děje na úkor práce ochránců v terénu. S ohledem na provedený empirický výzkum hodnot a motivací, které se vztahují k jejich intenzivnímu nasazení v oblasti ochrany přírody, se lze domnívat, že zkracování doby, kterou odborníci tráví v terénu, může mít vážné důsledky pro výkon jejich odborné činnosti. A to jak z popisu jejich role odborníka, kdy přichází o možnost prohlubovat své empirické znalosti, tak i z popisu jejich role uživatelské, která tvoří přední motivační základnu pro výkon povolání. Proto navrhuji navýšit počet zaměstnanců Správ CHKO tak, aby odborníci, jejichž monitorovací a výzkumná práce má pro dané chráněné území zásadní význam, mohli věnovat své odborné práci plnou pozornost a využít plný potenciál svých teoretických znalostí i praktických zkušeností pro ochranu přírody.

Hlavní přínosy výkonu práce skupiny dotazovaných ochránců přírody přitom nevidím pouze v jejich odborné činnosti, ale také v jejich životě. Svým citlivým přístupem k problematice vztahu kultury a přírody mohou přispět k pozitivnímu vývoji chápání tohoto vztahu ve společnosti. Odborníci na příkladu svého života a jeho zasvěcení přírodě dokazují, že ochrana přírody není pouze jejich povolání a koníček, ale také životní styl, který může inspirovat širokou veřejnost. Sdílet s ostatními své myšlenky aktivním žitím svého způsobu života je nejpřirozenější a také nejpůsobivější způsob šíření hodnot. Třeba hodnot přírody.

8. PŘÍLOHA

Tab. 3 Vysokoškolské vzdělání respondentů

Respondent	Město	Instituce	Obor
M 1	České Budějovice Ústí nad Labem	Pedagogická fakulta JCU Fakulta životního prostředí ÚJEP	Matematika-Biologie Revitalizace krajiny
M2	Ústí nad Labem Praha	Pedagogická fakulta ÚJEP Přírodovědecká fakulta UK	Biologie-Zeměpis Ochrana ŽP
M3	Praha Olomouc	1. Lékařská fakulta UK Přírodovědecká fakulta UPOL	Všeobecné lékařství Ochrana a tvorba ŽP
Ž1	Praha	Přírodovědecká fakulta UK	Zoologie
Ž2	České Budějovice	Přírodovědecká fakulta JCU	Botanika
Ž3	–	–	–

Tab. 4 Rodinný stav respondentů

Respondent	svobodný/á	Vdaná/ženatý	Potomci
M1		X	X
M2		X	X
M3	X		
Ž1	X		
Ž2	X		
Ž3		X	

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

a) literatura metodologická:

Denzin, N.K. The research act: A theoretical introduction to sociological methods. , New York: McGrawHill, 1989.

Majerová, V., Majer, E. Kvalitativní výzkum v sociologii venkova a zemědělství. Část I. Praha: Provozně ekonomická fakulta ČZU v Praze, 1999.

Mutchnick, R.J., Berg, B.L. Research Methods for the social sciences. Practice and applications. USA: Allyn & Bacon, 1996.

Disman, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002.

Hendl, J. Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace. Druhé přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008.

Strauss, A.L., Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert, 1999.

Strauss, A.L. Qualitative analysis for social scientists. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

b) slovníky:

Poldauf, I. a kol. Anglicko-český, česko-anglický slovník. 10.vydání. Čelákovice: WD Publications, 2001.

Kábrt, J. a kol. Latinsko-český slovník. Praha: Nakladatelství Leda, 2000.

Máchal, A., Husták, J. Malý ekologický a environmentální slovníček. Brno: Rezekvítek, 1996.

Jakrlová, J., Pelikán, J. Ekologický slovník. Výkladový a terminologický. Praha: Nakladatelství Fortuna, 1999.

c) literatura psychologická:

Homola, M. Motivace lidského chování. Praha: SPN, 1977.

Maslow, A.H. Ku psychologii bytie. Modra: Persona 2000.

Nakonečný, M. Motivace lidského chování. Akademie věd České republiky. Praha: Academia, 1997.

Rubištejn, S. L. Základy obecné psychologie. Praha: SPN, 1967.

d) literatura tématická:

Arler, F., Svennevig, I. Cross-cultural protection of nature and the environment, Gylling: Odense University Press, 1997.

Brundtlandová, G. H. Naše společná budoucnost. Světová komise pro životní prostředí a rozvoj. Praha: Academia, 1991.

Cílek, V. Krajiny vnitřní a vnější. Praha: Dokořán, 2002.

Cílek, V., Mudra P., Ložek, V. Vstoupit do krajiny. O přírodě a paměti středních Čech. Středočeský kraj. Praha: Dokořán, 2004.

Cílek, V. Dýchat s ptáky. Obyčejné texty o světle paměti, pravdě oblaků a útěše míst. Praha: Dokořán, 2008.

Cílek, V., Rysová, H. Tichý břeh světa. Praha: Dokořán, 2005.

Coleman, E.B. Aboriginal art, identity, and appropriation. Aldershot: Ashgate, 2005.

Day Ch. Duch a místo. Uzdravování našeho prostředí. Brno: ERA, 2004.

Emerich, C. Ehlen, P., Schmidt J. Filosofie 19. století. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003.

Englund, P. Nepokojná léta. Historie třicetileté války. Praha: Lidové noviny, 2000.

Franěk, M. Vzdálení dětí přírodnímu prostředí. Zpráva z výzkumu. Sisyfos. Zpravodaj ekologické výchovy. 2001, č. 11, s. I-XVI.

Forman, T., Godron, M. Krajinná ekologie. Praha: Academia, 1993.

Fromm, E. Mít nebo být? Praha: Naše vojsko, 1976.

Fromm, E. Umění milovat, Praha: Český klub, 2008.

Goodin, R.E. Green Political Theory. Cambridge: Polity, 1995.

Hájek, P. Krajina zevnitř. Praha: Malá skála, 2002.

Ignatow, G. Cultural Models of Nature and Society: Reconsidering Environmental Attitudes and Concern. Environment and Behavior 2006; 38; 441

Jonas, H. Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci. Praha: Oikoymenh, 1997.

Jongepierová, I. Zachování biodiverzity karpatských luk. Nadační Fond pro ekologické zemědělství, 2008.

- Kiely, R. Man and Nature. USA: Little, Brown and Company, 1966.
- Kohák, E. Zorným úhlem filosofa. Praha: Ježek, 2004.
- Kohák, E. Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky. Praha: Slon, 1998.
- Komárek, S. Příroda a kultura – svět jevů a svět interpretací. Praha: Vesmír, 2000.
- Kratochvíl, Z. Filosofie živé přírody. Praha: Herrmann a synové, 1994.
- Leško V., Hubík, S. Člověk, Panstvo, Komunikácia. Prešov 2003.
- Librová, H. Láska ke krajině. Brno: Blok, 1988.
- Librová, H. Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti. Brno: Veronica, 1994.
- Macnaghten, P. Embodying the environment in everyday life practices. In: The Sociological Review. Blackwell Publishing Ltd., Oxford 2003.
- Masson, J.M., McCarthy, S. Když sloni pláčou. Praha: Rybka Publishers, 1998.
- Millman, D. Dvanáct bran k osobnímu růstu. Praha : Práh, 2000.
- Naess, A. Ekologie, pospolitost a životní styl: *náčrt ekosofie*. Abies, 1993
- Novák, A. Zelení proti zeleným: radikální ekologie – komparativní analýza sociální ekologie a ekologie hlubinné. Praha : KSKE, FHS UK, 2006. 102 s. Diplomová práce. Dostupný z <http://www.envigogika.cuni.cz/>
- Norberg-Schulz Ch. Genius loci. Praha: Odeon, 1994.
- Ondok, J.P. Člověk a příroda. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- Ortová, J. Kapitoly z kulturní ekologie. Praha: Karolinum, 1999.
- Pavelková, M. Filosofické aspekty ekologické etiky. Příspěvek. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001. Dostupné na: <http://home.zf.jcu.cz/public/departments/kbd/hobby/sbornik/Pavelkova.rtf> Access: 20.5.2009
- Reid, W.V. a kol. Ekosystémy a lidský blahobyt.Syntéza. Zpráva Hodnocení ekosystémů k miléniu. Praha: Centrum pro otázky životního prostředí, 2005.
- Rozsak, T. The voice of the Earth :an exploration of ecopsychology. Grand Rapids : Phanes Press, 2001.
- Růžička, V. Příroda a ekologie. Edice Vůdcovská zkouška. Praha: TDC, 2000.
- Sádlo, J. a kol. Krajina a revoluce. Praha: Malá Skála, 2005.

Schelling, F.W.J. Výbor z díla: rané spisy. Praha: Svoboda, 1990.

Schulz, W.P., Schmuck, P. Psychology of Sustainable Development. Boston, Dordrecht, Londýn: Kluwer Academic Publishers, 2002. ISBN 978-1402070129. V překladu J.Vrchoty, T. Líbové a P. Skály jako *Inkluze v přírodě: psychologie vztahů člověk – příroda*. Dostupné na:

Skýbová, M. Vlastní hodnota přírody. Disertační práce. Vedoucí práce P. Floss. Olomouc: Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2008.

Steward, J. H. Theory of Culture Change : The Methodology of Multilinear Evolution. Urbana: University of Illinois Press, 1976.

Stibral, V. Proč je příroda krásná: estetické vnímání přírody v novověku. Praha: Dokořán, 2005.

Šmajš, J. Filosofie - obrat k Zemi. Evolučně ontologická reflexe přírody, kultury, techniky a lidského poznání. Praha: Nakladatelství Academia, 2008.

Šmajš, J. Nature as a Disregarded Constitutive Factor of Human Personality. In: Životní Prostředí, Vol. 36, No. 5, 2002 . Dostupné na: <http://www.seps.sk/zp/casopisy/zp/2002/zp5/smajš.htm>, access: 3.11.2008, 17:48

Thoreau, H.D. Walden, aneb Život v lesích. Praha, Odeon, 1991.

Weber, A. Kulturgeschichte als Kultursoziologie. München: Piper, 1960.

Zdroje AOPK ČR:

CHKO Blaník: <http://www.blanik.nature.cz/>

CHKO Křivoklátsko: <http://www.krivoklatsko.nature.cz/>

CHKO České Středohoří: <http://www.ceskestredohori.ochranaprirody.cz/>

CHKO Česká ráj: <http://www.ceskyraj.nature.cz/>

Krajské středisko Hradec Králové: <http://www.hradeckralove.nature.cz/>

Krajské středisko Praha a střední Čechy: <http://www.prahaastrednicechy.nature.cz/>

Zdroj použitých obrázků

obr. 1: <http://www.klimabuendnis.org/english/municipal/2601a.htm>

Obr. 2: <http://www.ochranaprirody.cz/res/uzemni-pusobnost-sprav-chko.gif>